

İki Darbe Arasında: 1960-1980 Döneminde Genel Özellikleriyle Türk Dışişleri Bakanlığı

Between Two Coups: An Outline of the Turkish Foreign Ministry between 1960-1980

Hüseyin SERT*

ÖZ

Türkiye’de cumhuriyet dönemi dış politikası hakkında çok geniş bir yazın olsa da ülkenin dış politikasını yürütmekle sorumlu temel kurum olan Dışişleri Bakanlığı hakkında çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Türkiye’nin diplomatik tarihi de daha ziyade siyasi elitlerin ve uluslararası konjonktürün etkisi ışığında değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Türk Dışişleri Bakanlığı, daha önce tecrübe etmediği türden meydan okumalarla karşılaştığı 1960-80 dönemi arasındaki seyri üzerinden analiz edilecektir. Dışişleri Bakanlığı hem bu dönemin kurum içine ve ülke dış politikasına yansımalarıyla meşgul olmuş hem de aynı yıllarda dünyadaki muadilleri gibi bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. Çalışma kapsamında Türk Dışişleri bürokrasisinin geçirdiği dönüşüme ve karşılaştığı meydan okumalara yanıt verme becerisine dünyadaki örneklerin yanı sıra dönemin diplomatlarının tanklıklarının mukayeseli bir analizi üzerinden ışık tutulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Dışişleri Bakanlığı, Türk diplomatları, Türk Dış Politikası, Bürokrasi

ABSTRACT

As the main institution conducting Türkiye’s foreign policy, the Turkish Foreign Ministry is an understudied institution, despite the vast literature that is found regarding the foreign policy of the Republic of Türkiye. Türkiye’s diplomatic history has predominantly been studied through the preferences of political elites and the influence of international conjunctures. This study scrutinizes the Turkish Foreign Ministry through its course between 1960-1980, a period when the Ministry encountered certain challenges that had previously not been witnessed. The Turkish diplomatic bureaucracy was preoccupied with the impacts this period was having on both the Ministry as an institution as well as on Turkish foreign policy; a transformation process was experienced as a result. This study aims to shed light in this regard upon the transformation of the Turkish Foreign Ministry and its capability to react to the challenges it faced using a comparative analysis of examples all over the world and diplomatic witnesses of the period.

Keywords: Cold War, Foreign Ministry, Turkish Diplomats, Turkish Foreign Policy, Bureaucracy

*Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: H.S. 0000-0003-2584-2514

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hüseyin Sert,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: huseyinsrt@gmail.com

Başvuru/Submitted: 11.04.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
08.11.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
05.03.2022

Kabul/Accepted: 01.06.2022

Atıf/Citation: Sert, Hüseyin. "İki Darbe Arasında: 1960-1980 Döneminde Genel Özellikleriyle Türk Dışişleri Bakanlığı" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 31-75.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-913482>

Extended Abstract

The 1960s and 1970s presented a unique period for the Turkish Ministry of Foreign Affairs, as the Ministry was left facing certain challenges it had not witnessed in the previous decades of the Republic's history. These two decades were characterized by the increasing influence of the military bureaucracy in domestic politics, the challenges regarding the Cold War conjuncture, and the Cyprus dispute. Turkish workforce migration to Western European countries and political violence from Armenian terrorist organizations were other decisive phenomena that not only determined the professional course of Turkish diplomats but also forced them to operate their profession under extreme conditions. This study aims to understand the main characteristics of the Turkish Foreign Ministry between 1960-1980 through the lenses of ministerial preferences, institutional features, appointment procedures, ideological divergences, and the notion of gender.

The 1960s began with the considerable impact the May 27, 1960 *coup d'état* had on the Turkish Foreign Ministry, due to the foreign minister being executed, prominent members of his team being dismissed, and certain pre-coup implications within the Ministry being abolished. Paradoxically, however, the following two decades saw the greatest number of foreign ministers who'd originally been career diplomats. This was mostly because the coup administrations or interim governments preferred technocrat foreign ministers, as was frequently the case during those years. The predominant prime ministers of those years (i.e., Süleyman Demirel and Bülent Ecevit) nevertheless preferred to work with more reliable political appointees as their foreign ministers.

The Turkish Foreign Ministry generally enjoyed a position akin to first among equals within the Turkish bureaucratic mechanism. The Ministry used the same building as the Prime Ministry between 1952 and 1987, a privilege that no other ministry had been able to facilitate. Nevertheless, the Ministry was deprived of conducting its operations in a precisely comfortable manner. The average annual budget was no more than eighty million dollars, which was below the diplomatic budgets of countries such as Italy, Denmark, and Israel.

Western leanings had not only been a foreign policy preference but also a matter of national identity for long decades in Türkiye. From the very beginning, the Turkish Ministry of Foreign Affairs had been the forerunner of Türkiye's integration with the Western alliance, and generations of Turkish diplomats championed pro-Westernism as the only option for Turkish foreign policy. Although Türkiye's commitment to the West

was strongly defended during the Cold War, a group of Turkish diplomats raised their voice and could have offered an alternative path that they'd deemed better suited to Türkiye's interests. The Turkish Foreign Ministry of the 1960s and 1970s was a Cold War institution, but certain Turkish diplomats could act nimbly enough to influence policy-makers in terms of offering alternative foreign policy options.

The diplomatic profession requires a certain educational background and language skills, which protects foreign ministries from outsider influences more than any other bureaucratic institution. The Turkish Foreign Ministry of the 1960s and 1970s was also one where the principles of meritocracy in most cases were implemented during both recruitment and promotional procedures. Moreover, the story of the 1960s and 1970s also suggests that certain factors such as generation, school bonds, and political affiliation could be factors for factions to form within the Ministry, which as a consequence influenced appointment and promotion procedures.

Gender has also always been a concern for diplomatic bureaucracies. Not only female diplomats but also the spouses of male diplomats have increasingly drawn attention in studies on diplomacy. The Turkish Foreign Ministry can be evaluated as one of the pioneers in terms of the representation of female diplomats in the diplomatic profession. The first female diplomat was accepted into the Ministry in the early 1930s; nevertheless, female diplomats became increasingly present beginning in the 1960s. Although the first female diplomat to be appointed as ambassador had to wait as late as the 1980s, Turkish diplomatic bureaucracy was a forerunner in regard to the presence of women in diplomacy.

Giriş

Türkiye’de siyasal ve toplumsal yaşamın akışı 1960’lı ve 70’li yıllar boyunca her zamankinden daha hızlı seyretti. 27 Mayıs 1960’ta cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesiyle başlayan dönem yine bir askeri darbeye 12 Eylül 1980’de sona erdi. Bu süre zarfında ülke içinde yeni anayasal düzenin sonucunda ortaya çıkan siyasal çeşitlilik ve sosyal hareketliliğin bir ürünü olan çatışma ortamının yanı sıra dış politikada da canlı bir gündem Türkiye’yi meşgul etti. Ülkenin en köklü sivil bürokratik kurumlarından olan Dışişleri Bakanlığı da bu dönem boyunca sadece dış politika süreçlerinden değil, iç siyaset rüzgarlarından da derin bir şekilde etkilendi. Tıpkı Türkiye gibi Türk dışişleri bürokrasisi de bu yirmi yıl boyunca daha önce tanık olmadığı türden gelişmeler karşısında bir yandan kendisini dönüştürdü, bir yandan da muhatabı olduğu konularda ülkenin politikalarını etkileme becerisini gösterdi.

Türk Hariciyesi¹ de bütün Türkiye gibi 1960’lı yıllara 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin etkisiyle girdi. Darbenin ardından tutuklanan Bakan Fatih Rüştü Zorlu, yargılamalar sonucunda idam edilen üç Demokrat Partili (DP) siyasetçiden birisi olacaktı. Zaten darbenin dışişleri bürokrasisine çoğu kamu kurumundan daha yüksek düzeyde bir reaksiyon göstermesinin sebebi bir ölçüde Zorlu’ya duyulan antipatiydi.² Dışişleri Bakanlığı’nın dış ekonomik konulardaki yetkilerini büyük oranda maliye bürokrasisine devreden 13 sayılı kanun da aslında Zorlu’nun bakanlığı boyunca dış ekonomik ilişkilere verdiği önemden kaynaklanıyordu.³ Zorlu döneminin önde gelen diplomatları görevinden alınmış, yurt dışında görevli bazı diplomatlar merkeze çağrılmış ve yine önceki dönemin Bakanlık içi kimi uygulamaları sona erdirilmişti.⁴ Görevinden alınan diplomatların hemen hemen tamamı 1962 itibarıyla yeni görevlere atanmış ve darbenin ilk günlerinde korkulduğu türden kapsamlı bir tensikat hiç gerçekleşmemişse de 27 Mayıs darbesi o dönemde Türk Hariciyesinin karşılaştığı ilk büyük meydan okuma olmuştu.

1 Araççada “dışa ilişkin” anlamına gelen harici sözcüğünden türeyen Hariciye, zaman içerisinde Osmanlı ve Türk dışişleri bürokrasisini ifade eden bir kavram haline almıştır. Bu çalışmada da ilerleyen bölümlerde zaman zaman Dışişleri bürokrasisinden bahsedilirken tam adıyla “Dışişleri Bakanlığı” yerine Hariciye tabiri tercih edilecektir. Dünyada da dışişleri bakanlıkları bilhassa binalarının bulunduğu semtlerin ya da caddelerin ismiyle anılır. ABD’de *Foggy Bottom*, Fransa’da *Quai d’Orsay*, Almanya’da ise *Wilhelmstrasse* bu ülkelerin dışişleri bakanlıklarından bahsedilirken kurum adları yerine birer ad aktarması olarak kullanılır.

2 Gencer Özcan, “Altmışlı Yıllarda Dış Politika”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, ed., Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 26.

3 Temel İskit, *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulamaları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 357.

4 Zorlu döneminde Oğuz Gökmen, Semih Günver ve Hasan Esat Işık gibi diplomatlar genç sayılabilecek yaşlarda dış ekonomik ilişkiler konularında faaliyet gösteren birimlerin başına getirilmişlerdi. Bu üç isim de darbenin ardından görevinden alınan ilk diplomatlar arasında yer alıyordu. Hüseyin Sert, *Memory of an Institution: The Turkish Ministry of Foreign Affairs and Turkish Diplomats in the 1960-1980 Period*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018, s. 205-206.

İkinci önemli gelişme ise Türkiye'nin iş gücü anlaşmalarıyla yurt dışına gönderdiği yurttaşların Türkiye'nin diplomatik ve konsüler temsilcilikleri için doğurduğu sonuçlardı. Türkiye ilk kez 30 Ekim 1961'de Almanya Federal Cumhuriyeti ile bir işgücü anlaşması imzalamış, bunu sırasıyla Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa ve İsveç'le imzalanan anlaşmalar takip etmişti. On iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde Türkiye, sadece Almanya'ya 900.000 yurttaşını göndermiş, bu yoğun akış bir iş yükünün de ötesinde Türkiye için devlet-yurttaş ilişkisinin ulus aşırı düzlemde yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştı. Bu yeni durumun görünür olduğu yer ise Türkiye'nin Batı Avrupa ülkelerindeki temsilcilikleriydi. Sorun sadece sayılardan ibaret değildi ama sayılar da konunun bir parçasıydı. Bundan dolayı alınan ilk tedbirlerden birisi yurt dışındaki temsilciliklerin sayısını artırmaktı. Zaten kısıtlı olan bakanlık bütçesine ilave yükler getirirse de 1974'e gelindiğinde Türkiye'nin Almanya'daki temsilcilik sayısı on üçe çıkarılmıştı. Gelen nüfusun kent çeperleri ve kırsal kesimden olması Türk dışişleri bürokrasisi için bir diğer meydan okumaydı. Bir yandan bu kişilerin politizasyon süreçleri sıkı bir şekilde takip edilirken bir yandan da yeni bir diyalog yönteminin geliştirilmesi gerekiyordu. Bütün bu gereksinimler Türkiye'nin dış temsilciliklerinin hem kendi davranış kalıplarını dönüştürmesi hem de devletin göçmen işçiler olgusuna bakışını değiştirme becerisini göstermesi sonucunu doğurmuştu.

Kökenini Türkiye'nin yakın tarihinden alan bir gelişme 1970'li yıllar boyunca boyunca Türk diplomatlarının fiziki mevcudiyetini tehdit edecek, Türk Hariciyesinin gündemini belirleyen üçüncü temel meydan okuma olacaktı. Ocak 1973'te ABD'de yaşayan Ermeni kökenli bir kişinin iki Türk diplomatını katletmesiyle başlayan on yılı aşkın süreç boyunca gerçekleştirilen otuz yedi saldırıda kırk iki Türk diplomatı ya da yakını öldürülmüştü. O tarihlerde pek çok ülkenin diplomatik temsilciliği saldırı altındaydı ancak hiçbirisi toplam personelinin % 4,5'ini kurban veren Türk Hariciyesi kadar etkilenmemişti.⁵ Osmanlı Ermenilerinin 1915'te tabi tutulduğu tehcir on yıllar sonra bu cinayetlerle Türk kamuyununun gündemine girmişti. Genel olarak toplumdan ve toplumsal gerçekliklerden uzak bir şekilde mesleklerini icra ettiği düşünülen diplomatlar ise bir kez daha tam olarak cephe hattındaydı. Güvenlik kaygısı Türk diplomatlarının gündelik yaşamlarını doğrudan etkiliyordu.⁶ Bu kaygıların etkisiyle, saldırılar ilk önce bir terörizm ve güvenlik sorunu olarak değerlendirilmişse de dışişleri bürokrasisi “gerçekte

5 Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi: 1774-2005*, Ankara, Bilgi Yayınları, 2013, s. 212.

6 Türk diplomatları güvenlik olgusunu hayatının merkezine almıştı. Birçoğu kendilerine verilen silahlarla düzenli atış talimi yapıyordu. Ömer Altuğ, *Hatırimda Kalkanlar: Bir Diplomatın Ege'den Balkanlar'a Uzanan Öyküsü*, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 2014, s. 95.

1915'te ne olduğu" sorusunun yanıtını da aramaya başlamıştı.⁷ Çatışmanın merkezinde yer alan Türk diplomatları Türkiye'nin resmi söyleminin oluşmasında da kurucu bir rol üstlenmişlerdi.⁸ Diğer bir deyişle Türk dışişleri bürokrasisi bütün bir yirminci yüzyıl boyunca canlılığını korumuş Türk-Ermeni geriliminin çok kanlı bir safhasına doğrudan muhatap olmuş, diğer yandan da bu meselede Türkiye'nin son elli yılda kendisini konumlandığı nokta üzerinde belirleyici bir rol oynamıştı.

Türk dış politikasının gündemine 1950'lerde giren bir konu olan Kıbrıs 1960'lı ve 70'li yıllar boyunca Dışişleri Bakanlığı'nın da temel önceliği haline geldi. Kıbrıs meselesinin bir şeflik olarak başlayıp bakanlığın en yoğun biriminin odağı haline geldiği süreçte Türk Hariciyesi, bir mensubunun tabiriyle bir "Kıbrıs delileri" kuşağı yetiştirdi.⁹ Kıbrıs meselesi üzerine çalışmış olmak o yıllarda Dışişleri Bakanlığı'nda terfi etmek için en kısa yoldu. Geçen süre içerisinde Türkiye'nin Kıbrıs'a ilişkin politikaları da söylemi de bir dönüşüm yaşadı. Türk diplomatları bu dönüşümün hem sonuçlarıyla muhatap oldu hem de Türkiye'nin Kıbrıs politikasının oluşturulmasında temel aktörlerden birisi haline geldi. Kıbrıs meselesinin belki de en kritik momentini olan 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekati'nin karar alım sürecinde konunun doğrudan muhatapı olan kimi Türk diplomatları yıllar içinde şekillendirdikleri müdahale yanlısı tutumu kararlı bir şekilde savunmuş, Türkiye'nin cumhuriyet tarihi boyunca tek başına gerçekleştirdiği ilk sınır ötesi askeri hareketin kararının alınmasında belirleyici bir pay sahibi olmuştu.¹⁰ Türk diplomasisi 1960'lı ve 70'li yıllar boyunca gündemini en çok meşgul eden konu olan Kıbrıs oyununun önemli bir aktörüydü.

Yukarıda sözü edilen sınamalar ve Soğuk Savaş şartlarının doğurduğu diğer sonuçlar 1960-1980 dönemi Türk dışişleri bürokrasisinin karakterine ilişkin nitelikli bir değerlendirmeyi zorunlu kılıyor. Bu kapsamda, dönemin Dışişleri Bakanlığı'nın ne tür yapısal özelliklere sahip olduğu, ne tür kısıtlılıklarının bulunduğu ya da nasıl bir düşünsel arka planla karar aldığı hakkında daha derinlikli bir kavrayışa sahip olmak adına, bu çalışmada sözü edilen döneme ilişkin Dışişleri Bakanlığı ve Türk diplomatlarının tahlili dünyadaki muadilleriyle mukayeseli biçimde sunulacaktır. Bu tür bir çabayla, kısa bir zaman

7 Mustafa Budak, "Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivinin Önemi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2018, s. 207.

8 Bir grup Türk diplomatına Osmanlı arşivlerinde konuya ilişkin araştırma yapma görevi verilmişti. Nejat Ertüzün, "Ermeni Sorunu ile İlgili Çalışmalar", *Dış Politikamızın Perde Arkası: 23 Büyükelçinin Olaylara Bakışı*, ed. Turhan Fırat, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2005, s. 231.

9 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 16 Mart 2016.

10 Bilhassa dönemin Kıbrıs ve Yunanistan İşleri Dairesi Başkanı Ecmel Barutçu, Milletlerarası Güvenlik İşleri Genel Müdürü Ercüment Yavuzalp ve Lefkoşa Büyükelçisi Asaf İnhan 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta gerçekleştirilen darbenin ardından müdahale kararı alınmasında hatırı sayılır ölçüde etkili olmuştu. Sert, *Memory of an Institution...*, s. 352-365.

dilimi içerisinde çok fazla sayıda gündem maddesiyle eş zamanlı olarak meşgul olmak durumunda kalmış Türk Dışişleri Bakanlığı'nın başarı düzeyine ilişkin daha sağlıklı bir tahlil yapmak mümkün olacaktır.

1. Arka Plan: Nasıl Bir Miras Alındı?

Cumhuriyet dönemi Türk dışişleri bürokrasisi 1960'lı yıllara kadar kurucu büyük figürlerin gölgesinde yükseldi. Erken cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi güçlü liderler siyasetin her alanında olduğu gibi diplomaside de belirleyici rol oynadı. Atatürk'ün Hariciye Vekaleti için bilfiil aday mülakatı yaptığı örnekler mevcuttu.¹¹ Bu durum dünya genelindeki dışişleri bürokrasileri için de büyük ölçüde geçerliydi. Steiner'in yerinde tahliliyle dönemin liderleri ya kendileri dışişleri bakanlıklarında tümüyle söz sahibi oluyordu ya da bu bakanlıkları kendilerine tabi hale getiriyordu.¹²

Takip eden yıllarda ise Türk Hariciyesine bu kez bürokrat düzeyinde güçlü figürler hükmetti. Bu durum da diğer ülkelerdeki trendlerle uyumluydu. Bilhassa yirminci yüzyılın ilk döneminde H. A van Karnebeek Hollanda'da, Eyre Crowe Birleşik Krallık'ta, Edmund Schüler Almanya'da ve Philippe Berthelot Fransa'da iki numaralı koltuklarda oturarak ülkelerinin dışişleri bürokrasilerini uzun yıllar yönetti.¹³ 1932-1944 yılları arasında katibiumumilik (genel sekreter) görevini üstlenen Numan Menemencioğlu da Cumhuriyet Türkiye'sinde bu trendin ilk ismiydi. En önemli siyasi meselelerden en sıradan idari konulara kadar görev yaptığı süre içerisinde Türk Hariciyesinde hakimiyetini kuran Menemencioğlu daha sonraki yıllarda çok önemli görevler üstlenecek bir diplomatlar kuşağının yetişmesinde rol oynamıştı.¹⁴ Bu gelenek Demokrat Parti (DP) yılları içerisinde Fatin Rüştü Zorlu ile devam etti. Bakanlığa bir sınav sonucunda alınan ilk diplomatlardan olan Zorlu, 1950'li yıllar boyunca önce kıdemli bir diplomat, ardından Kıbrıs işlerinden sorumlu Başbakan yardımcısı ve son olarak da dışişleri bakanı olarak hizmet etti.

O yıllarda Türk Hariciyesindeki en etkili isme daha yakın bürokratlar daha iyi bir kariyer imkanı edebiliyordu. Örneğin, Menemencioğlu döneminde kendisiyle birlikte çalışan diplomatlara "umutlar", bunun dışında kalanlara ise "armutlar" ismi verilmişti.¹⁵

11 George Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, İstanbul, ISIS Press, 2010, s. 26.

12 Zara B. Steiner, "Foreign Ministries: Old and New", *International Journal*, C. 37, S. 3, 1982, s. 359.

13 Zara B. Steiner, *Foreign Ministries...*, s. 356.

14 Zeynep Suda Güler, *Salon Verir, Sokak Alırız: Mahmut Dikerdem, Eserler*, İstanbul, Yazılama, 2013, s. 508-510.

15 Oğuz Gökmen, *Diplomasi: Diplomaside 40 Yıl, 11 Ay, 17 Gün*, İstanbul, Yamaç Ofset, 2006, s. 52.

Benzer bir durum 1950’li yıllarda da sürdü. Fuad Köprülü’nün Dışişleri Bakanı olduğu 1950-56 döneminde bir “Fuadistler-Fatinistler” ayrımı varken Zorlu Bakan olduktan sonra artık sadece onun “prensleri” Bakanlık içerisinde gözdeydi.¹⁶

Kurumu etkileyen liderlerin tercihleri ya da Bakanlık içi bölünmeler Türk Hariciyesinin dış politika yönelimini cumhuriyetin ilk kırk yıllık döneminde kesinlikle etkilemedi. Cumhuriyet Hariciyesinin ilk önceliği uluslararası alanda yeni devletin konununun pekiştirilmesi, Soğuk Savaş koşullarının oluşmasıyla birlikte de Türkiye’nin Batı ittifakı içerisinde sağlam bir yer edinmesiydi. Ne siyasetin farklı aktörleri arasında ne de dışişleri bürokrasisinde bu konuda bir görüş farklılığı söz konusuydu. Türkiye’nin Batı ile ittifakı dış politika alanında 1960’ların gelişmelerinin ışığında sorgulanmaya başlanacak, bu durum 1970’li yıllarda Türk dışişleri bürokrasisi içerisinde dahi yansımalarını bulabilecekti.

2. Bakanlar

27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 tarihlerini kapsayan yirmi yıllık süre içerisinde Türkiye’de yirmi hükümet kurulurken ülkenin on farklı dışişleri bakanı oldu. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923’ten 1960’a kadar geçen sürede görev yapan dokuz dışişleri bakanının (o zamanki adıyla hariciye vekili) sadece ikisi meslekten diplomat iken 1960-80 döneminin on bakanından altısı diplomat kökenliydi.¹⁷ Yine de bu durum Dışişleri Bakanlığı’nın dış politika karar alma süreçlerinde etkinliğinin hissedilir bir şekilde arttığını başlı başına ortaya koyan bir gösterge olarak değerlendirilmemelidir. Meslek memurları daha ziyade darbe yönetimleri ya da geçiş dönemi hükümetlerinde kendilerine bakan olarak yer bulabiliyor, Dışişleri Bakanlığı da dış politika uygulamalarında etkisini daha çok bu dönemlerde gösterebiliyordu.¹⁸

Ülkede sivil siyasetin görece yerleşik olduğu dönemlerde ise liderler dışişleri bakanlarını daha ziyade kendi yakın siyasi çevrelerinden seçti. Aslında 1960-1980 arası Türkiye siyasetinin iki belirleyici figürü olarak Demirel’in de Ecevit’in de dışişleri

16 Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 47-48.

17 Selim Kunalalp, “The Ministry of Foreign Affairs”, *The Times Survey of Foreign Ministries*, ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 508. Bu süre içerisinde görev yapan diplomat kökenli Dışişleri Bakanları sırasıyla Selim Rauf Sarper, Feridun Cemal Erkin, Hasan Esat Işık, Osman Olcay, Ümit Haluk Bayülken ve Melih Esenbel idi.

18 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından atanan ilk dışişleri bakanı olan deneyimli diplomat Selim R. Sarper 1962 yılına kadar bu görevde kaldı. Yerine atanıp 1965 yılına kadar bu görevi sürdüren Feridun Cemal Erkin de Vaşington, Paris ve Londra gibi önemli merkezlerde büyükelçilik yapmış bir diplomattı. 12 Mart 1971 muhtırasıyla hükümetin değişmesinin ardından kurulan hükümetlerde de sırasıyla birer diplomat olan Osman Olcay ve Haluk Bayülken dışişleri bakanlığı görevini yürütmüştü. Melih Esenbel ise Kasım 1974-Mart 1975 arasında Sadi İrmak’ın başbakanlığında kurulan geçiş hükümetinin dışişleri bakanıydı.

bürokrasiyle mesafeli liderler değildi. Demirel çok iyi bir yönetici olması sebebiyle Çağlayangil'i "denemek" istemişse de partisinde çok sayıda emekli diplomat bulunuyordu.¹⁹ Ecevit de başbakan olduğu dönemde dışişlerinin kendisi için hazırladığı metinleri kontrol eden, kimi zaman bakanlık toplantılarına katılan bir liderdi.²⁰ Tercihlerin temel motifi liderlerin tam uyum içerisinde çalışabilecekleri isimleri bakanlık koltuğunda görmek istemeleri olmalıdır.

20 Ekim 1965'te ezici bir zaferle başbakanlık koltuğuna oturan Süleyman Demirel takip eden on beş yıl boyunca başında olduğu hükümetlerin çok büyük bir kısmında güvenlik bürokrasisi kökenli İhsan Sabri Çağlayangil'i dışişleri bakanı olarak atadı. Çağlayangil, 1960-80 döneminin dışişleri bakanları söz konusu olduğunda kendisine ayrı bir paragraf açılmasını hak eden bir siyasetçiydi. Uzun yıllar bir Mülkiye (İçişleri) bürokratu olarak görev yapmış, 1965-71 arasında kesintisiz olarak altı yıl dışişleri bakanlığını yürütmüş ve daha sonra ise Süleyman Demirel'in liderliğinde kurulan I. Milliyetçi Cephe ve II. Milliyetçi Cephe hükümetlerinde de bu görevi üstlenmişti. Tek parti döneminin on üç yıllık dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın ardından en uzun süre bu görevi yürüten ikinci dışişleri bakanıydı. 12 Eylül 1980 öncesi Demirel hükümetlerinin sadece sonuncusunda dışişleri bakanı değildi. O hükümetin dışişleri bakanı Hayrettin Erkmen ise 12 Eylül 1980 askeri darbesinden bir hafta önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) sunulan bir gensoru ile düşürülmüştü.²¹

İhsan Sabri Çağlayangil'in dışişleri bakanı olarak atanması başta kendisi olmak üzere pek çok kişi tarafından yanlış bulunmuştu. Anılarında dışişleri bakanı olarak atanmasını ilk eleştirenin yine kendisi olduğunu iddia eden Çağlayangil, onu dışişleri bakanı olarak ataması sebebiyle Demirel'i eleştirenlerin, daha sonra Başbakan'a takdir ve özürlerini iletmiş olduğunu belirtir.²² Bakanlık personelinin de Çağlayangil'e bakışı benzer bir seyir izlemişti. Mahmut Dikerdem'e göre Çağlayangil'in atanması Bakanlık içerisinde şaşkınlık ve küçümseme ile karşılanmış, bunun farkında olan Çağlayangil de bilhassa kıdemli diplomatlara karşı saygılı ve mütevazı bir tavır takınmıştı.²³

Aslında Çağlayangil sadece bakanlığının ilk dönemiyle ve kıdemli diplomatlarla sınırlı bir şekilde değil, genel olarak Dışişleri bürokrasisine saygısını ve güvenini

19 Nil Tuncer, "Süleyman Demirel", *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed., Ali Faik Demir, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 152.

20 Gökçen Kesgin, "Bülent Ecevit", *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed., Ali Faik Demir, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 274.

21 "Erkmen Düşürüldü", *Milliyet*, 6 Eylül 1980, s. 1.

22 İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, İstanbul, Güneş Yayınları, 1990, s. 266-267.

23 Zeynep Suda Güler, *Mahmut Dikerdem Eserler: Salon Verir Sokak Alırız*, İstanbul, Yazılama, 2013, s. 593.

korumuştur. Bakanlığının ilk günlerinde, bir uluslararası toplantı için kendisinin tercümanlığını üstlenmiş genç bir diplomat olan Yalım Eralp'ten “kendisi bir futbol maçından bahsediyor olsa dahi söylenmesi gerekeni söylemesini” istemişti.²⁴ Bu güven hissi Bakanlık mensupları arasında da bir karşılık bulmuş gibi görünüyordu. Çağlayangil'in bakanlığının ilk döneminde genç bir diplomat olan Taner Baytok için de yeni bakan takdir edilecek düzeyde müzakere ve muhataplarını ikna becerisine sahip bir idareciydi.²⁵ Kemal Girgin'e göre de Çağlayangil yeniliklere açık bir dışişleri bakanıydı.²⁶ Bu karşılıklı saygı ilişkisi en azından Çağlayangil tarafında fazla uzun ömürlü olmamıştı. Üçüncü ve son dışişleri bakanlığı döneminden altı yıl sonra verdiği bir röportajda, bakanlığının ilk günlerinde kendilerini daha yakından tanımak amacıyla danışman olarak atadığı ya da uluslararası ziyaretlerde yanına aldığı diplomatların birbirinin dedikodusunu yaptığını, yerine geçmek istedikleri arkadaşlarını itibarsızlaştırmaya çalıştığını ve bunlara tanık olduğu için hepsine olan saygısını yitirdiğini açıklayacaktı.²⁷

1960-80 döneminde benzer şekilde Bülent Ecevit de 1973 seçimlerindeki zaferinin ardından Milli Selamet Partisi ile kurduğu koalisyon hükümetinde bir akademisyen ve siyasetçi olan Turan Güneş'i, 1978'de kurduğu tek parti hükümetinde ise yine akademi kökenli Gündüz Ökçün'ü dışişleri bakanı olarak atamıştı.²⁸ Gündüz Ökçün'ün bakanlığı, siyasi iktidarın ideolojik açıdan bakanlık bürokrasisinin uygulamalarını güçlü bir şekilde etkileme eğilimiyle dönemin geri kalanından ayrılmaktaydı. Ökçün pek çok bakımdan dikkate değer bir bakandı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ders veren bir uluslararası hukuk profesörü olarak Bakanlık ile Mülkiye arasındaki bağları güçlendirmeye önem vermiş, New York'taki Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu toplantısına giderken muhalefeti temsilen eski bakan İhsan Sabri Çağlayangil'i de heyetine dahil etmişti.²⁹ Yine de Ökçün Bakanlık bürokrasisi içerisinde tümüyle iyi hatıralarla anılan bir yönetici değildi. Dönemin diplomatlarından Yıldırım Keskin sağ iktidarların, dışişleri bürokrasisi üzerinde güçlü bir etki bırakmak isteyen sol hükümetlere göre

24 Yalım Eralp, *Perdeyi Aralarken: Bir Monşerin Hatıratı*, İstanbul, Doğan Kitap, 2017, s. 21.

25 Taner Baytok, *Dış Politikada Bir Nefes: Anılar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s. 131.

26 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Hariciye Tarihimiz: Teşkilat ve Protokol*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 143.

27 “Çağlayangil Anlatıyor”, *Milliyet*, 21 Aralık 1984, s. 8.

28 Demirel ve Ecevit dışişleri bakanı seçiminde benzer bir bakış açısıyla hareket etmişse de uzun süreli ve büyük oranda kesintisiz bir bakanlık görevi yürütmüş olan Çağlayangil'i Ecevit hükümetlerinin dışişleri bakanlarından ayırmak gerekir. ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosuna karşılık Türkiye'nin sınırları içerisindeki üsleri kapatarak yanıt verdiği bir dönemde önemli roller üstlenen Çağlayangil, İslam Konferansı Örgütü toplantılarına da katılan ilk Türk dışişleri bakanıydı. Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2021, ss. 172-173.

29 Ömer Kürkçüoğlu, “Gündüz Ökçün'ün Öğrettikleri ve Düşündürdükleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* C. 1, S. 1, 1992, s. 6

bakanlık işlerine daha az müdahil olduğunu iddia ederken kast ettiği sol hükümetler Turan Güneş'in ve bilhassa Gündük Ökçün'ün bakanlık dönemleriydi.³⁰

Ökçün'ün bakanlık yaptığı dönemde siyasi iktidarın dünya görüşünün yansımaları Bakanlık içerisinde çok hissedilir olmuş ve bu yansımalar, batı ittifakına önem veren diplomatlar tarafından Ökçün'ün alternatif arayışları olarak yorumlanmıştı. Yalın Eralp'e göre Türk dışişleri bürokrasisine iç siyaset Ökçün'ün dönemiyle birlikte girmişti.³¹ İç siyasetten kastedilen dış politikada Batı ittifakının yerinin sorgulanabilir hale gelmiş olmasıydı. Üstelik, bu sorgulama biraz da kişiselleşmiş görünüyordu. Eralp, anılarında Batı yanlısı dünya görüşü sebebiyle Ökçün'ün kendisini "hain" olarak nitelediğini belirtiyordu.³² Türkiye'nin dış politikası ve ittifak yükümlülüklerine ilişkin benzer bir bakış açısına sahip olan Coşkun Kırca da 1978'in başlarında kurulan ikinci Ecevit hükümetinin yaptığı ilk işlerden birinin kendisini merkeze çağırmak olduğunu iddia ediyordu.³³ Dönemin bir başka diplomatı olan Ekrem Güvendiren de meslektaşları Eralp ve Kırca'ya benzer bir şekilde politik sebeplerle kariyerinin Ökçün tarafından kesintiye uğratıldığını iddia ediyordu. Güvendiren'e göre Ökçün kendisini "şoven milliyetçi" olarak gördüğü için büyükelçi olarak atanmasını engellemişti.³⁴

Ökçün'ün gerçekten de radikal sayılabilecek ve ilk anda bürokratik rasyonalite ile açıklanamayacak bazı kararları bulunuyordu. Kendisinden daha genç kişilerin büyükelçi olarak atanmasını yasaklamıştı.³⁵ Taner Baytok'a göre o ana dek hükümet değişikliklerinden en az etkilenen kurum olan Dışişleri Bakanlığı'nda Ecevit'in başbakanlığı ve Ökçün'ün dışişleri bakanlığına denk gelen dönemde köklü bir ekip değişikliğine gidilmiş, ağırlıklı olarak sol eğilimli diplomatlarla bir reform kadrosu oluşturulmuştu.³⁶ Bu iddianın azımsanmayacak ölçüde bir haklılık payı vardı. Bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında daha detaylı bir biçimde görüleceği üzere bakanlık içerisinde bir grup diplomat, Türkiye'nin siyasi ve iktisadi gerçekliklerinin Batı ile değil, dönemin uluslararası siyasetinin yükselen unsuru Üçüncü Dünya ülkeleriyle uyumlu olduğunu ve bu ülkelerle ilişkilerin –gerekirse Batı ittifakı pahasına– geliştirilmesini savunuyordu. Bu girişim

30 Yıldırım Keskin, *Zaman Akarken: Edebiyat ve Diplomasi Anıları*, İstanbul: Dünya Kitap, 2005, s. 89.

31 Yalın Eralp, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 15 Ocak 2017. Eralp'e göre ayrıca bir Amerikan Kongresi üyesi Ökçün için kendisine "bu dışişleri bakanı size düşman kazandırır" demişti. Yalın Eralp, *Perdeyi Aralarken...*, s. 49.

32 Yalın Eralp, *Perdeyi Aralarken...*, s. 46.

33 İzedin Çalışlar, Ed., *Ekselans: Coşkun Kırca*, İstanbul, Galatasaray Eğitim Vakfı, 2009, s. 306.

34 Ekrem Güvendiren, *Hayat Yollarında: Londra'dan Prag'a, Washington'dan Tel-Aviv'e Uzanan Diplomatik Yolculuk*, İstanbul, Som Kitap, 2013, s. 165

35 Ekrem Güvendiren, *Hayat Yollarında...*

36 Baytok, *Dış Politikada Bir Nefes...*, s. 248.

batı yanlısı diplomatların büyük bir direnciyle karşılaşmış ve Ecevit hükümetinin düşmesinin ardından da kurum içindeki etkisini yitirmişti.

3. Kurumsal Nitelikler

Dışişleri Bakanlığı, Türk bürokrasisi içinde –kimi istisnai durumlar haricinde– her dönemde bir tür eşitler arasında birinci konumuna sahipti. Diğer bakanlıklarda atanmış en üst düzey bürokratin unvanı müsteşar iken dışişlerinde aynı unvanın karşılığı genel sekreter (daha önceki adıyla kâtibiumumi) idi.³⁷ Kurumun kendine has niteliğini açıklayan bir diğer örnek ise hem konumu hem de fiziki profili sebebiyle kullandığı binaydı. O yıllarda Başbakanlık binasının bir uzantısında ikamet eden dışişleri bürokrasisi diğer bakanlıkların sahip olamadığı bir imtiyazla Başbakanlık ile yakın çalışma imkânı buluyordu. Dönemin başvekili Adnan Menderes’in dış politikaya verdiği önemin bir göstergesi olarak o zamanki adıyla Hariciye Vekaleti 1952 yılından itibaren Başbakanlık ile aynı binayı paylaşmaya başlamıştı.³⁸ Bu pratiğin etkileri 1960’lı ve 70’li yıllar boyunca belirgin bir şekilde hissedildi. Her şeyden önce bu durum bakanlık için bir prestij unsuru idi. O dönemde genç bir diplomat olan Ömer Altuğ’a göre binasının konumu bakanlığın devlet içerisindeki itibarının açık bir göstergesiydi.³⁹

Diğer yandan, bakanlığın konumunun prestijini ötesinde de getirileri bulunuyordu. Başbakanlık yaptığı dönemde İsmet İnönü, gününe bitişindeki odada bulunan Dışişleri Bakanlığı genel sekreterinden bilgi alarak başlıyordu.⁴⁰ Bu durum, dışişlerinin kendi gündemini –diğer bakanlıkların aksine– icra organının başıyla düzenli ve doğrudan paylaşabilmesini olanaklı kılıyordu. Dönemin yakın tanıklarından biri olan Ercüment Yavuzalp’in sözleriyle ifade edilecek olursa,

“Dışişleri Bakanının odası, Başbakanın odasından en çok on metre mesafedeydi. Dışişleri dairelerinin en uzağından, Başbakanın bürosuna ise en çok üç ila dört dakikada ulaşmak mümkündü. Yurtdışından gelen acele ve önemli telgraflar anında Başbakan’a iletilebiliyordu. Temsilciliklere gidecek ve önemi dolayısıyla Başbakana gerekli talimatlar vakit kaybedilmeden kendisine sunulabiliyordu. Tabii bu durum, bazı hallerde birkaç dakikalık bir kazancın bile çok önemli olduğu kriz dönemlerinde büyük bir avantaj teşkil ediyordu.”⁴¹

37 12 Eylül 1989 askeri müdahalesiyle birlikte devlet içerisinde bütünlüğü sağlama amacıyla Dışişleri genel sekreterlerinin de unvanı müsteşar oldu. Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz...*, s. 150-152.

38 Hariciye Vekaleti’nin tümünü kendisinin hizmetine tahsis edilen ilk binası 1920’den 9 Mayıs 1928’e kadar kullanıldı. Bu bina 1928’de Merkez Bankasına tahsis edilirken Hariciye Vekaleti de 1952’ye kadar kullanacağı binasına geçiyordu. Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz...*, s. 228-230.

39 Altuğ, *Hatırimda Kalanlar...*, s. 87.

40 Ecmel Barutçu, *Hariciye Koridoru*, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 1999, s. 53.

41 Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 171.

Temmuz 1974'te gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında yaşananlar bu yakınlığın doğurduğu sonuçlar açısından öğreticiydi. Yavuzalp'e göre Kıbrıs krizi sırasında Başbakanlık ile Dışişleri Bakanlığı'nın aynı binada olmasının yararları çok yakından görülmüştü.⁴² O dönemde bakanlığın Kıbrıs ve Yunanistan İşleri Dairesi Başkanı olan Ecmel Barutçu ise bu iddiayı bir adım daha ileriye taşıyordu. Başbakanlık ofisi ve kabinenin dışişlerine yakınlığını büyük bir fırsat olarak gören Barutçu'ya göre aksi halde gelişmeler farklı bir seyir izleyebilirdi.⁴³

Bakanlık binasının konumu kurumun devlet içerisindeki yerini tanımlarken fiziki yapısı da kurum içi ilişkileri belirli yönlerden etkiliyordu. Üç katlı yatay bir binadaki odaların tamamı üç kat boyunca uzanan üç koridora açılıyordu. Binanın yatay mimarisi hem kıdemli hem de genç diplomatlar arasında iletişimi ve koordinasyonu kolaylaştırıyordu. Bu mimari profili sebebiyle “koridor” adını alan bina, bakanlık mensuplarını yakınlaştırmak ve aralarında bir dayanışma duygusunun geliştirilmesi işlevini görüyordu. Bakanlık mensupları gün içerisinde iki, hatta üç kez bir araya gelebiliyordu.⁴⁴ Diğer yandan, bu durum sadece mesleki koordinasyon ya da dayanışmayı güçlendirmiyor, kurum içi rekabet duygularının ifade edilerek yeniden üretilmesini de besliyordu. Bakanlık 1987'den bu yana farklı bir binada faaliyet gösteriyor olsa da “koridor dedikodusu” bugün hala kurum içinde geçerliliğini koruyan bir olgudur. Güldemir'in Türk dışişleri bürokrasisini tanımlarken ifade ettiği üzere “Koridor”, bakanlığın kolektif hafızasının bir ifadesiydi.⁴⁵

Konumu ve yapısının sunduğu avantajlara rağmen bakanlık binası kurumun bütün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Konumuna ilişkin bilhassa bakanlık mensuplarının altını çizmiş olduğu avantajlarına rağmen Nisan 1965'te kaleme alınan bir raporda sadece Dışişleri Bakanlığı için hizmet verecek ayrı bir binanın gerekliliğinin altı çiziliyordu.⁴⁶ Raporda eğer yeni bir bina mümkün değil ise idari ve teknik gereksinimlerinin yanı sıra o dönem için çok önemli olan güvenlik ihtiyaçlarını da karşılama becerisinden yoksun mevcut binaya bir kat eklenmesi öneriliyordu.⁴⁷

Bürokrasi içerisinde sahip olduğu prestijli ve özgün konuma rağmen Dışişleri Bakanlığı'nın faaliyetlerini tümüyle konforlu koşullarda yürüttüğünü söylemek

42 Ecmel Barutçu, *Hariciye...*, s. 51.

43 Ecmel Barutçu, *Hariciye...*, s. 51.

44 Ufuk Güldemir, *Tektaş-Malatya*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992, s. 124.

45 Ufuk Güldemir, *Tektaş-Malatya...*, s. 124.

46 “Bina Meselesi”, *Dışişleri Belleteni*, S. 7, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1965, s. 21.

47 “Bina Meselesi...”, s. 21.

mümkün değildi. 1964 yılı itibarıyla kurumun bütçesi 100 milyon Türk lirasını ancak geçiyordu.⁴⁸ Bu bütçe ile merkez teşkilatındaki on beş genel müdürlük ve iki büronun yanı sıra elli iki büyükelçilik, yirmi yedi başkonsolosluk, beş misyon, üç delegasyon ve iki konsoloslüğün ihtiyaçlarını karşılamak gerekiyordu.⁴⁹ Üstelik işgücü anlaşmaları kapsamında Batı Avrupa'ya yönelik işçi göçünden dolayı da hem temsilcilik sayısı artırılmalı hem de mevcut temsilciliklerin işlevsel kapasiteleri tahkim edilmeliydi. Buna rağmen, örneğin 1961'de 123,9 milyon Türk lirası olan Bakanlık bütçesi 1964'te ancak 137,8 milyonu bulabilmişti.⁵⁰

Türkiye'de ekonomik durumun her geçen gün daha da kötüye gittiği 1970'li yıllar boyunca Dışişleri Bakanlığı daimî bir bütçe yetersizliği içerisinde faaliyetlerini yürütmek durumundaydı. Diğer yandan dünyadaki dışişleri bürokrasileri faaliyet alanlarını çeşitlendiriyordu. Fransa Dışişleri Bakanlığı bütçesinin yarısını kültürel ve teknik iş birliği konularına ayırmıştı.⁵¹ Türk dışişleri bürokrasisi de batılı muadilleriyle kıyaslandığında kaynaklarının eksikliğinin farkındaydı. 1965'te yazılan bir raporda İtalya Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesi 80 milyon dolar civarındayken Türk Dışişleri ancak 15 milyon doları bulan bir bütçeyle yönetiliyordu.⁵² Bir NATO üyesi olması, Batı Avrupa'ya göçmen işçi göndermesi ve Batı ittifakının güney kanadında konumlanmış olması sebebiyle İtalya, Türkiye ile kıyaslanabilir bir örnekti ancak Türk Hariciyesinin bütçesi zaten uluslararası siyasette görece tarafsız bir tavır içinde olan İsveç veya İsviçre gibi ülkelerin dışişleri bakanlıklarının bütçesinin de ancak yarısına sahipti.⁵³ Danimarka ve İsrail gibi ülkelerin dahi dışişleri bakanlığı bütçeleri Türkiye'dekinden daha fazlaydı.⁵⁴

4. Kurumsal İdeoloji

Bir meslek olarak diplomasi çoğu dönemde dışarıdan bakanların şüpheleri altında yürütülmüştür. Bunun sebebi ise diplomatların sıradan insanlardan uzakta, diplomatik imtiyaz ve bağımsızlıkların koruyuculuğunda hayatlarını sürdürdüğüne olan inançtı.⁵⁵ II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemin büyük bir kısmında dışişleri bakanlıkları

48 Fuat Bayramoğlu, "Dışişleri Belleteni Üzerine Düşünceler", *Dışişleri Belleteni*, S. 1, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1964, s. ii.

49 "İdari Konular", *Dışişleri Belleteni*, S. 4, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1965, s. 18.

50 "İdari Konular...", s. 18.

51 Hamit Batu, "Dış Siyaset ve Tanıtma", *Dışişleri Belleteni*, S. 2, Ankara, 1964, s. 115.

52 "İdari Konular...", s. 17.

53 "İdari Konular...", s. 18.

54 "İdari Konular...", s. 18. Türkiye'yle benzer bir diplomatik gündem ve iş yüküne sahip Yunanistan'ın ise dışişleri bütçesi Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan daha azdı.

55 Sasson Sofer, "The Diplomat as a Stranger", *Diplomacy & Statecraft*, C. 8, S. 3, 1997, s. 181.

siyasetçilerin, soruşturma komisyonlarının ve bulvar basınının saldırısı altındaydı.⁵⁶ Üstelik bu durum Soğuk Savaş yıllarıyla da sınırlı kalmadı. Deneyimli diplomat George F. Kennan'a göre 1997 gibi görece geç bir tarihte dahi Amerikan kamuoyunun büyük bir kısmı dışişleri bürokrasisinin varlıklı ve ayrıcalıklı bir sosyal arka plana sahip verimsiz züppelerden oluştuğu yanlıgısı içerisindeydi.⁵⁷

İdeolojik kutuplaşmanın diplomasinin yürütülmesini zorlaştırdığı genel kabul gören bir iddiadır.⁵⁸ Soğuk Savaş yıllarında da diplomatlar yoğun ideolojik çatışma ortamında olağan görevlerini gerçekleştirme imkanından mahrum kalmış, politik, kültürel ve ideolojik sınırlar arasında çoğu kez bir diyalog geliştirememişlerdi.⁵⁹ 1960'lı ve 70'li yıllar boyunca da dışişleri bakanlıkları tam olarak bir tür ideolojik kuşatma altındaydı. Yine dönemin şartları gereği çoğu kez çok yönlü bir dış politika arayışı içerisinde olsa da 1960-80 arası dönemin Türk Dışişleri bürokrasisi bir Soğuk Savaş kurumuydu. Ömer Engin Lütem'e göre o yıllarda Türkiye için Batı haricinde bir politika söz konusu olmazdı.⁶⁰ Yalım Eralp de Sovyetler Birliği'ni göz ardı etmemiş olsalar dahi Türk diplomatlarının o yıllarda Türkiye'yi NATO'nun bir parçası olarak gördüğünü belirtmiştir.⁶¹

Gerçekten de Türk diplomasisi Türkiye'nin Batı'yla ittifakı düşüncesinin kurucu bileşenlerinden birisiydi. Davis-Cross, diplomatları kendi dünya görüşleri çerçevesinde içinde buldukları ilişkiler üzerinde güçlü etkisi bulunan bir tür epistemik cemaatin mensubu olarak görmektedir.⁶² Batı ittifakı ile bütünleşmeyi bir dış politika ya da ulusal güvenlik tercihinin de ötesinde bir ulusal kimlik meselesi olarak gören Türk diplomatları da bu açıdan bir epistemik cemaat idi. Aslında batıcılık, Türk siyasal yaşamında sadece dışişleri bürokrasisinin mensupları tarafından savunulan bir düşünce değildi. Yılmaz ve Bilgin'in tahliliyle açıklayacak olursak cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'de karar alıcılar ülkenin batılı kimliğini vurgulamak amacıyla Avrupa-Atlantik ittifakını bir fırsat olarak görmüşlerdi.⁶³ Türk Hariciyesinde de Batı ile ittifakın önemine ilişkin neredeyse bir uzlaşma bulunurken itirazlar çok cılız ve konjonktürel düzeydeydi.

56 George Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*, London, Palgrave-Macmillan, 2010, s. 18.

57 George F. Kennan, "Diplomacy without Diplomats?" *Foreign Affairs*, C. 76, S. 5, 1997, s. 210.

58 Jean Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics of Diplomacy*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2009, s. 153.

59 Jean Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics of Diplomacy...*, s. 153.

60 Ömer Engin Lütem, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 20 Ocak 2017.

61 Yalım Eralp, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*. Eralp de Bakanlık içerisinde Üçüncü Dünyaçı eğilimin Gündüz Ökçün'ün bakanlığı döneminde güçlendiğini ifade etse de ona göre bu bir ideolojik yönelimin sonucu olmaktan ziyade Kıbrıs sorununun getirdiği bir zorunluluktur.

62 Mat'a Keapoulani Davis Cross, "A European Epistemic Community of Diplomats", *The Diplomatic Corps as an Institution of International Society*, Eds., Paul Sharp, Geoffrey Wiseman, London, Palgrave Macmillan, 2007, s. 226.

63 Eylem Yılmaz, Pınar Bilgin, "Constructing Turkey's 'Western' Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft", *International Journal*, C. 61, S. 1, 2005-2006, s. 39.

Davis-Cross'a göre bir epistemik cemaatin etkisini artırmak için gereken temel unsur üyeleri arasındaki uyumun düzeyidir.⁶⁴ Türk diplomatik bürokrasisinin de ezici bir kısmı siyasi, kültürel ve iktisadi açıdan batı ittifakının Türkiye için gerekli, hatta hayati olduğuna ikna olduğu için devlet aygıtı üzerindeki etkileri çok daha hissedilir düzeydeydi. Nitekim Dışişleri Bakanlığı'nda iki dönem genel sekreterlik yapmış, Londra ve Paris gibi önemli merkezlerde büyükelçilik görevini yürütmüş Zeki Kunalalp'in sözleri Dışişleri bürokrasisinin batı ile bütünleşme fikrine neredeyse tereddütsüz sayılabilecek bağlılığının belirgin bir örneğidir. Türkiye'nin istikbalini Batı'da gören Kunalalp'e göre ülkenin Doğu'da sahip olduğu prestij dahi Batı ile yakınlığından dolayı idi.⁶⁵ Türkiye için Batı'dan ayrılmak kötü sonuçlar doğurabilecek bir gelişmeydi ve eğer Doğu dünyası da Türkiye'yi "ileri bir memleket sayıyorsa bu Batı medeniyetinin bir dereceye kadar benimsenmiş olmasından dolayıydı."⁶⁶ Türk diplomatlarının zihin dünyasında Batı olgusu kimi zaman o kadar tartışma dışıydı ki aksi bir tavırla karşılaşmak bir hayal kırıklığına yol açabiliyordu. Nihat Dinç, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından NATO ittifakının önemi hakkında bir sunum yaptığı genç subaylar arasında tanık olduğu Batı karşıtı fikirlerden, NATO'nun Türkiye'nin zararına bir yapı olarak değerlendirilmesinden şikayetçiydi.⁶⁷ Dönemin dışişlerine mensup bir diğer diplomatı olan Faik Melek'e göre ise Türkiye için Batı haricinde bir alternatif düşünmek neredeyse kriminal bir olguydu:

"Bir doçent ortaya atılıp 'NATO'dan çıkmalyız. NATO'nun Türkiye'ye bir yararı yok' dedi. Büyükelçimiz [Nuri Birgi], gayet soğukkanlı bir şekilde 'Hay hay, çıkalım Beyefendi; yalnız Türkiye'nin güvenliği bakımından yerine hangi alternatifi öneriyorsunuz? Zira kuzeyimizdeki Sovyet Rusya'nın bizi tehdit eden politikasını ve Rusların Akdeniz'e inme hedeflerini bilirsiniz. Bir süper güç olan Sovyet Rusya'ya tek başımıza karşı koyabilir miyiz? ... Bu doçentin bu demogojisi ile okuttuğu yüzlerce gencin beyinlerini kendi doktrinine uygun olarak nasıl yıkayabileceğini şöyle bir düşünün. Çok acı değil mi?'"⁶⁸

Melek'in sözlerinde adı geçen Muharrem Nuri Birgi, karşısında batı ittifakının gerekliliğinin sorgulanacağı belki de son kişiydi. 1960 ve 1972 arasında tam on iki yıl Türkiye'nin NATO nezdinde daimî temsilcisi olan Birgi, bakanlık içerisinde batı ittifakına verdiği ateşli destekle biliniyordu.⁶⁹ Öte yandan, yukarıdaki örneklerden de anlaşıl-

64 Mat'a Keapuolani Davis Cross, "Rethinking Epistemic Communities Twenty Years Later", *Review of International Studies*, C. 39, S. 1, 2013, s. 140-152.

65 Zeki Kunalalp, *Sadece Diplomat: Anılar-Belgeler*, İstanbul, İSİS, 1999, s. 110.

66 Zeki Kunalalp, *Sadece Diplomat...*, s. 110.

67 Nihat Dinç, *Gönüllü Diplomat*, İstanbul, İthaki Yayınları, 1998, s. 51.

68 Faik Melek, *Hepsi Geldi Geçti: Dışişlerinde 43 Yıl*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s. 102-103.

69 Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun...*, s. 17.

lacağı üzere deneyimli diplomat bu konuda hiç de yalnız sayılmazdı. Bu sebepten dolayı, zaten “monşer” etiketiyle kamuoyunda olumsuz bir imaja sahip olan Türk diplomatları batıcılıkla özdeşleştirilmiş, Dışişleri Bakanlığı’da antipatik bir kurum olarak görülmüştü.⁷⁰

1970’lerin gittikçe kutuplaşan siyasi ikliminde dışişleri bürokrasisine izafe edilen bu nitelikler bilhassa milliyetçi-muhafazakâr kesim nezdinde sert eleştirilere konu oluyordu. 1982 yılında Dışişleri Bakanlığı hakkında bir yazı kaleme alan Selim Kuneralp, Türk diplomatlarının yakın dönemde toplumla temasını yitirmekle suçlandığını belirtiyordu.⁷¹ Dönemin milliyetçi muhafazakâr kamuoyunun önde gelen kimi temsilcilerinin sözleri Kuneralp’i doğrular nitelikteydi. Ahmet Kabaklı’ya göre çoğu Türk diplomatı şu şekilde tanımlanmaktaydı:

“Tarihe ve kültüre dayalı bir Türklük gururunu taşımak kalitesinden yoksundur. Vatanın güzelliklerini unutmuş, perişanlığa omuz silmiş, buldukları ülkenin zevkine, kumarına kadınlı-ıçkılı zevklerine kapılıp gitmişlerdir. Türkiye’nin ve Türk vatandaşının işlerini bir “Angarya” sayanlar yüzde doksanı bulur. Bu Hariciyeci efendiler, bu milletin sırtından maaşların yedi katını alanlar, diplomatik dolaplarla içeriye istedikleri kadar mal ve eşya sokanlar... Bunlar, alt şuurlarında Türk ve İslam olmaktan utanıyorlar... Ve bütün dünyanın diplomatları karşısında mazimizi, atalarımızı, hukukumuzu gülünç eden bir eseri oynamaktan zevk alıyorlar... Türk yaratılmış olmalarının öcünü alıyorlar sanki.”⁷²

Aslında o yıllarda sadece Türk Hariciyesi değil, dünya genelinde de dışişleri bakanlıkları benzer eleştirilere muhatap oluyordu. Kanada’da bir gazeteci ülkesinin diplomatlarını “Amerikan ajanları gibi” faaliyet göstermekle suçlamıştı.⁷³ Bu ve benzeri örnekler dikkate alındığında, Kabaklı’nın sözleri çok da özgün değildi. Kanadalı gazetecinin ülkesinin diplomatlarını eleştirirken söylediği üzere, Kabaklı’ya göre de Türk Hariciyesi hiçbir zaman milli sağduyulu olamamıştı.⁷⁴ Kabaklı için milli bir Hariciye ise “kendi devletini dünyanın merkezi sayarak... Ve pergelin ayağını oraya koyarak, bütün diğer devletlere ‘teğetler’ çizmesi demektir. Her nerede bizim için menfaat var; arayıp bulmak için gayretler harcamasıdır. Her nerede benim için ziyan ihtimali var; karakuş gibi

70 İlhan Uzgel, “TDP’nin Uygulanması”, *Türk Dış Politikası I: 1919-1980*, ed., Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 67. Türkçeye Fransızcadan geçen “efendim” anlamındaki monşer sözcüğü, sahip oldukları iddia edilen ayrıcalıklı yaşam tarzı sebebiyle Türk diplomatlarını eleştirmek amacıyla kullanılır. Bu sözcük ve çağrıştırdıkları çerçevesinde getirilen eleştirileri reddeden Türk diplomatlarının temel argümanlarından birisi 1970’li ve 80’li yıllar boyunca Ermeni terör örgütlerinin kendilerine yönelik saldırıdır. Yalın Eralp de bu tür bir eleştiriye karşılık anılarında “bu monşerlerin yıllarca canlarını feda ettiğinden” bahsetmektedir. Yalın Eralp, *Perdeyi Aralarken...*, s. 43.

71 Selim Kuneralp, “The Ministry of Foreign Affairs...”, s. 509.

72 Ahmet Kabaklı, *Bürokrasi ve Biz*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1976, s. 439-440.

73 James Eayrs, *Diplomacy and Its Discontents*, Toronto, University of Toronto Press, 1971, s. 26.

74 Ahmet Kabaklı, *Bürokrasi...*, s. 445.

yetişerek o zararı gidermesi... Gözünü dört açarak feza kadar mesafeleri ve asırlarca uzağı görmesi” demektir.⁷⁵

Kabaklı'nın görüşleri o dönemde milliyetçi-muhafazkar çevrelerde azımsanmayacak sayıda kişi tarafından paylaşılıyordu. Raif Karadağ'a göre de Türk diplomatları kendilerini dokunulmaz varsayıp kamuoyunun en çok hassasiyet duyduğu konulara itibar göstermiyorlardı.⁷⁶ Dışişleri bürokrasisine belki de en geniş kapsamlı eleştirileri yöneltten kalem olan Ergun Göze için de gerekli olan “Dışişlerinin millileştirilmesi” idi. Zira ona göre; “Gerçekten Türk dış politikası Lozan'dan sonra bir günah çıkartma şekline dönüşmüştür. Bu günah çıkarmanın dış politikadaki neticesi batılı, laik ve hiç kimsenin toprağında gözü olmayan, hiçbir şeye karışmayan... çabalamalardan ibarettir. Ayrıca gerek içerde ve gerek dışarda mazi ve mazideki hatıralarla her türlü alakanın kesildiğini her vesile ile göstermek. Suudi Arabistan kralının iftarına çağrılan Türk sefirinin iftar vaktinden önce purosunu yakarak ve oruç olmadığını ilana itina ederek gitmesinde bu günah çıkartma psikoza ...” vardır.⁷⁷

Göze'ye göre Türk Hariciyesi bu psikozdan çıkabilmesi adına A'dan Z'ye yeni diplomasiinin ihtiyaçlarına göre yenilenmeli, ilk politikası ise manevi üstünlüğü merkeze almalıydı.⁷⁸ İstihbarat, propaganda ve kadro imkanlarından yoksun olan Dışişleri Bakanlığı'nda rapor yazma geleneği yoktu ve yazarlar da kınanıyordu.⁷⁹ Raif Karadağ da var olan kadroların milliyetçi isimlerle değiştirilmesi gerektiğini ancak Bakanlık içindeki patronaj ilişkileri sebebiyle bunun mümkün olmadığını söylüyordu.⁸⁰

Türk Hariciyesine ilişkin yerleşik sayabileceğimiz ve sadece milliyetçi-muhafazakar kamuoyuyla da sınırlı olmayan bu görüşler Türk diplomatlarının da farkında olduğu bir konuydu. Dönemin önde gelen diplomatlarından birisi olan Turgut Tülümen, diplomat denince Türk insanının aklına içkili ve eğlenceli davetler gelmesi karşısında şaşkınlığını ifade ediyordu.⁸¹ Tülümen'e göre pek çok kişi diplomatların birbirine monşer diye hitap ettiğini, yüksek maaşlar aldığını ve hayatı büyük bir rahatlık içinde yaşadığını düşünüyordu.⁸² Tülümen'in kendi kurumu ve meslektaşlarına yönelik algıya ilişkin tespiti yersiz sayılmazdı. Kamuoyunun geniş kesimlerinde dışişleri bürokrasisi hakkında uzun

75 Ahmet Kabaklı, *Bürokrasi*..., s. 445.

76 Raif Karadağ, *Türk Hariciyesinin Çetin Sınavı Kıbrıs*, İstanbul, Emre Yayınları, 2004, s. 164.

77 Ergun Göze, “Diplomasimizin Müesseseleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 1980, s. 169.

78 Ergun Göze, “Diplomasimizin Müesseseleri...”, ss. 174-176.

79 Ergun Göze, “Diplomasimizin Müesseseleri...”,

80 Raif Karadağ, *Türk Hariciyesinin*..., s. 174.

81 Turgut Tülümen, *İki Mülkiyeli*, Ankara, Kavaklıdere Kültür Yayınları, 2003, s. 65.

82 Turgut Tülümen, *İki Mülkiyeli*..., s. 65.

soluklu tartışmalara Türkiye tarihinin herhangi bir diliminde girilmemişti. Bununla birlikte Türkiye'nin batı yönelimli dış politikası ile Türk diplomatının batılı yaşam tarzı iç içe geçmiş, bunun sonucunda belirli bir Türk diplomatı tipolojisi kamuoyunun geniş kesimlerince kabul görmüştü.

Türk Hariciyesi aslında tek başına kendisinin kurmadığı bir oyunun aktörüydü. Türkiye, Soğuk Savaş'ın ilk anlarından itibaren batı ittifakının bir parçası olmayı tercih etmişti. Bu durum, dönemin ulusal güvenlik ihtiyaç tanımlamalarının yanı sıra ülkede modernleşme sürecinin başından beri geçerli olan batıya yönelik kuvvetli eğilim ile ilişkiliydi. Soğuk Savaş'ın getirdiği sınırlılıklar içerisinde bir kurum olarak Türk Dışişleri için çok geniş bir manevra alanı bulunmuyordu. Dışişleri Bakanlığı'na 1965'te katılan Murat Bilhan, kendisinin mesleğe başladığı yıllarda Türkiye'nin yakın bölgesini ihmal ettiğini, tümüyle Batı'nın dümen suyunda olduğunu belirtiyordu.⁸³ Bu tabloya rağmen Türk Hariciyesi –Kıbrıs meselesinin doğurduğu zorunlulukların da etkisiyle– Soğuk Savaş koşullarının tam ortasında dahi Türkiye'nin dış politikası için yeni ufuklar arayışı içerisindeydi. 1965'te yayımlanan bir Dışişleri Bakanlığı Belleteni'nde, o dönemde orta kademeli bir diplomat olan Hamit Batu, Türkiye'nin bağımsızlığını yeni elde etmiş Afrika ve Asya ülkelerinin dostluğunu kazanması gerektiğini söylüyordu.⁸⁴ Bu görüş aynı zamanda dış politika gündemini her geçen gün daha fazla meşgul eden Kıbrıs sorununda Türkiye'nin dünyaya meramını daha iyi anlatma çabasının da bir sonucuydu. Yine de Batı ittifakı dışındaki ülke ve oluşumlarla ilişkilerin geliştirilmesi fikrinin Türk Dışişleri içerisinde tümüyle bireysel görüşlerle ya da pratik kaygılarla sınırlı kaldığını düşünmemek gerekmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası hâkim doktrin olan kalkınma ekonomisinin krize girdiği ve sömürge sonrası dönemde bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin dünya refahından daha adil bir pay alma talebini dile getirdiği 1970'li yıllarda, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) “yeni uluslararası ekonomik düzen” kavramını geliştirmiş ve gelişmiş kuzey ülkeleriyle az gelişmiş ya da gelişmekte olan Güney arasındaki diyalogu güçlendirmeyi amaçlamıştı. Buna rağmen ideolojik ayrılıkların veya ilhamını yakın tarihten alan husumetlerin iktisadi gerçeklik ve gereksinimleri ikinci plana ittiği bir kutuplaşma söz konusuydu. OECD ülkeleri “B Grubu”, Doğu Bloku ülkeleri “D Grubu” olarak ve Bağlantısızlar grubu ülkeleri ise adını üye sayısından alan “77'ler Grubu” ile kendi saflarına çekilmişti.

83 Murat Bilhan, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, 2 Şubat 2016.

84 Hamit Batu, “Türkiye'nin Asya-Afrika Siyaseti”, *Dışişleri Belleteni* S. 6, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1965, s. 23.

Ekonomik gerçeklikleri bu son grup ile daha çok benzerlik gösterse de Türkiye, Soğuk Savaş angajmanları ve yukarıda sözünü ettiğimiz ulusal kimlik tanımlamaları sebebiyle B Grubu ülkeleriyle hareket edince Dışişleri Bakanlığı'nda bir grup diplomat yeni bir politika formüle etme ihtiyacı hissetti. Bu grubun en genç üyelerinden birisi olan Yaman Başkut'a göre Türkiye'nin çıkarları 77'ler grubu ile daha uyumlu-yken dahil oldukları B Grubu ile çatışıyordu ancak Türkiye toplantılarda kendi çıkarları aleyhine olan B Grubu kararlarına itirazını çok cılız bir şekilde dile getirebiliyordu.⁸⁵ Bakanlık içerisinde Başkut'un da yer aldığı bir grup diplomat Türkiye'nin Batı'ya yönelik taahhütleriyle sosyoekonomik gerçeklikleri arasında bir denge tesis etmeye çalıştığına ise o ana kadar batı ittifakıyla "kodlanmış" amirleri tarafından çok şiddetli bir muhalefetle karşılaşılıyordu.⁸⁶ Buna rağmen Batı'yla ittifaka kayıtsız bağlılık düşüncesine itiraz bakanlık içerisinde kısa süreli de olsa belirli oranda kök salabildi. Üstelik bu diplomatların kurduğu çalışma grubuna Milliyetçi Cephe (MC) hükümetinin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ön ayak olmuştu. Çalışma grubunun başındaki isim Temel İskit grubun kurulma gerekçesini aşağıdaki gibi açıklıyordu:

*"Biz... bir tarafta 'zenginler kulübünün' üyesiydik. Diğer taraftan Batı ittifakının en yoksul, yardım alan ülkesiydik. Yapımız yoksul ülkelerle uyumluydu. Bu çelişkiyi telafi etmeyi önerdik. Şükrü Elekdağ'ın imzasıyla Bakanlığın tarihindeki ilk özel çalışma grubunu kurduk.... 'Yeni Uluslararası Düzen ve Türkiye' adlı bir rapor hazırladık. Dışişleri Bakanı'na bu raporun içeriğini tartışmak üzere bir toplantı düzenlenmesini teklif ettim [ve] raporu yurtdışında ekonomik alanda faaliyet gösteren temsilciliklerimize de gönderdik."*⁸⁷

İskit'in bahsettiği "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen ve Türkiye: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Uluslararası Müzakere Süreci" başlıklı, Temmuz 1977'de basılıp Bakanlık içinde dağıtılan rapor kendisi ve diğer dokuz diplomat tarafından kaleme alınmıştı.⁸⁸ Yüz kırk yedi sayfa uzunluğundaki raporun on bir sayfalık sonuç bölümünde yer alan "Dış ekonomik ilişkiler alanında Türkiye'nin bütün hayati çıkarları 77'ler üyeleri tarafından savunulan düşüncelerle uyuşmaktadır" ifadesiyle Türkiye için neredeyse yeni bir dış politika rotası çiziliyordu.⁸⁹ Zira Rapor'a göre "B

85 Yaman Başkut, *Aferin İyiydin: Bir Diplomatın Anıları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 43.

86 Yaman Başkut, *Aferin İyiydin...*, s. 43.

87 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 16 Mart 2016.

88 Diğer diplomatlar Gündüz Aktan, Uluç Özlüker, Aydan Karahan, Şefik Onat, Yaman Başkut, Özcan Davaz, Ercan Özer, Mehmet Akat, and Hayati Güven idi. Hepsi aynı dairede çalışmıyordu. Onları bir araya getiren faktör raporda yer alan konular üzerine çalışmış olmalarıydı. TC Dışişleri Bakanlığı Özel Çalışma Grubu Raporu, *Yeni Ekonomik Düzen ve Türkiye: Gelişmiş Ülkeler ve Gelişme Yolundaki Ülkeler Arasındaki Uluslararası Müzakere Süreci*, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1977.

89 TC Dışişleri Bakanlığı Özel Çalışma Grubu Raporu, *Yeni Ekonomik Düzen...*, s. 146.

Grubu içerisinde yabancılaştırılan Türkiye “siyasi ve iktisadi gücüyle uyumlu bir şekilde 77’ler grubu içerisinde yer almalıydı.”⁹⁰

Çalışma grubunun içerisinde batı ile ittifaktan vazgeçme pahasına 77’ler grubuna katılmayı öneren tek kişi Gündüz Aktan olsa da rapor görece radikal değişiklik talepleri içeriyordu.⁹¹ İskit’e göre de Aktan haricinde çalışma grubunun diğer üyeleri Türkiye’ye yeni bir yol önermektense mevcut durumun fotoğrafını çekmek yanlıydı.⁹² Diğer yandan, çalışma grubunun sosyalist görüşleriyle bilinen ekonomi profesörü Korkut Boratav ile de yakın bir iş birliği içerisinde olduğu iddia ediliyordu.⁹³ Gerçekten de raporun dilinde dönemin kalkınmacı ve sosyalist terminolojisinin izlerine sıkça rastlamak mümkündü. Zaten rapora en büyük itiraz da bakanlık içerisinde batı ile ittifaka hayati bir önem atfeden kıdemli diplomatlardan gelmişti. Dışişleri Bakanı Çağlayangil’in ev sahipliğinde gerçekleşen bir toplantıda, bu diplomatlardan birisi olan Coşkun Kırcı “böyle bir rapor nasıl yazılabilir?” diye sormuştu.⁹⁴ Diğer kıdemli diplomatlar da böyle bir raporun kaleme alınmasının dahi bir utanç olduğunu ve bu durumun müttefikleri karşısında Türkiye’yi zor duruma düşüreceğini iddia ediyordu.⁹⁵ Rapor; “bazı ülkeler tarafından sanki [Türkiye] Batı’ya meydan okuyormuş gibi yanlış yorumlanabilir ve hatta sustimal edilebilirdi.”⁹⁶ Diğer bir suçlama da –dönemin ruhuna gayet uygun bir şekilde– raporun yazarlarının zaten komünist olduğu yönündeydi.⁹⁷ Yine de rapor, İskit’in tabiriyle bakanlık içerisindeki batı yönelimine karşı ilk sortiydi ve Ocak 1978’de ikinci Bülent Ecevit hükümeti kurulduğunda bu kez siyasi otoritenin daha büyük bir desteğini göreceklerti.

Ecevit hükümetinin ve bilhassa Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün’ün desteğini alan grup üyeleri bu kez 7-11 Ağustos 1978 tarihleri arasında “Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen: Dört Yılın Bir Özeti” başlıklı bir konferans gerçekleştirdi.⁹⁸ Bu konferans Bakanlık içerisindeki “Üçüncü Dünyacı” grubun son etkin girişimiydi. Konferansın

90 TC Dışişleri Bakanlığı Özel Çalışma Grubu Raporu, *Yeni Ekonomik Düzen...*, s. 147.

91 Rapor hakkında detaylı bir inceleme için bkz Hüseyin Sert, “Bir Raporun Hikayesi: Bakanlık içi Bir İtiraz Olarak Üçüncü Dünyacılık”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 75, S. 1, 2020 s. 97-125.

92 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*.

93 Yalım Eralp, *Perdeyi Aralarken...*, s. 50.

94 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*.

95 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*.

96 Yaman Başkut, *Aferin İyiydin...*, s. 45.

97 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış...* Dönemin genç diplomatlarından Murat Bilhan’a göre ise çalışma grubunun üyeleri komünist değildi. Talepleri daha ziyade Batı ile eşit düzlemde bir ilişki tesis edilmesiydi. Murat Bilhan, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*.

98 “New International Economic Order: Sum of the Four Years”, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1977.

açılışında Başbakan Bülent Ecevit'in ve Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün konuşması grubun çalışmalarının siyasi otorite tarafından eskisinden daha çok sahiplenildiğinin bir kanıtı niteliğindedir. Bir genel oturum ve dört panelden oluşan Konferans, kalkınma ekonomisi alanında çalışan akademisyenler ve bürokratlar başta olmak üzere çok sayıda önemli figürü ağırlamıştı.⁹⁹ Bakanlık içerisinden eleştiriler ise kesilmemişti. Kıdemli diplomatlar bu kez de Türkiye'nin Afrika ile hiçbir ortak yönünün bulunmadığını, ülkenin veya dış politikanın "Afrikalılaşmasının imkansızlığını" vurguluyordu.¹⁰⁰

Bakanlık'taki "Üçüncü Dünyacı" eğilime ilk desteği veren Bakan Çağlayangil idi. Hatta grubun genç üyelerinden Başkut'a göre çalışmalarının başında kendilerini destekleyen tek kişi Çağlayangil'di.¹⁰¹ Yine de bu grup kurum içindeki gücünü kendileriyle benzer bir dış politika ufkuyla sahip olan Gündüz Ökçün döneminde pekiştirmişti. İkinci Ecevit hükümetinin dağılmasıyla birlikte Ökçün'ün bakanlığı sona erince çalışma grubunun dış politikaya ilişkin görüşleri daha fazla hoşgörülle karşılanmayacaktı. Bu kez bir azınlık hükümetinin başında olan Süleyman Demirel'in dışişleri bakanı da artık grubun faaliyetleriyle desteğiyle bilinen Çağlayangil değil de Hayrettin Erkmen olunca Türk Hariciyesi içindeki bu kısa süreli ancak etkin ve özgün moment de etkisini yitirecekti.

5. Atama Prosedürleri

Mayıs 1966'da yayımlanan bir Dışişleri Belleteni'nde bakanlıktaki tayin ve nakillerin nesnellik, liyakat ve uzmanlık ilkeleri çerçevesinde sistematize edilmesi tavsiye ediliyordu.¹⁰² Atamaların bir teşkilat kanunu çerçevesinde ve diğer kamu kurumlarıyla kıyaslandığında liyakat usulüne çok daha uygun bir şekilde yürütüldüğü dışişleri bürokrasisinde yine de nesnellik ve uzmanlığa dayalı bir reform ihtiyacının hissedilmesi dikkate değer bir gelişmeydi.

99 UNCTAD'ın Senegalli Genel Sekreteri Gomani Corea, BM İş Birliği ve Kalkınma Birimi Direktörü, Ganali Kenneth Dadzie ve İkinci UNCTAD Konferansı Başkanı, Hindistanlı Dinesh Singh en yüksek profilli misafirler arasındaydı. Misafirlerin hem görev yaptığı birimler hem de ülkeleri Konferans'ın başarılı bir şekilde organize edildiğini ve uluslararası bir kabul gördüğünü ortaya koyuyor. "New International Economic Order...",

100 Murat Bilhan, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*. Oysaki o tarihlerde Türkiye'nin iktisadi açıdan Afrika ülkeleriyle azımsanmayacak ölçüde benzerlikler bulunuyordu. Örneğin, Başkut'a göre Türkiye, dünyaya ihrac ettiği hammaddelerin fiyatlarının belirli bir düzeyde kalması ve teknoloji transferinin önündeki engellerin kalkması lehineyken içinde bulunduğu ittifak gereği aksi yöndeki kararlara uymak durumunda kalıyordu. Yaman Başkut, *Aferin İhyidin...*, s. 43.

101 Yaman Başkut, *Aferin İhyidin...*, s. 44. Çağlayangil de Batı ile ittifakın zarar görmemesi adına diğer ülke ve oluşumlarla ilişkilerin ihmal edilmesinden memnun olmayan bir siyasetçiydi. Anılarında Batı ve NATO ittifakı üyesi olduğu için Avrupalılar arasında oturmanın en çok gücüne giden şey olduğunu belirtir. Çağlayangil, *Anılarım...*, s. 170-171.

102 "Tayin ve Nakillerin Bir Sisteme Bağlanması", *Dışişleri Belleteni*, S. 20, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1966, s. 69.

Diplomasi mesleğinde atama prosedürleri her dönemde bir tartışma konusu olagelmıştır. Diplomatlar için bilhassa meslekleri dışından kişilerin keyfi bir şekilde büyükelçilik gibi pozisyonlara atanması her zaman için bir eleştiri konusuydu. Bakanlık dışından atamalar kurumun iç siyasetin etkilerine açık olmasının bir kanıtı olarak görülüyordu.¹⁰³ Dönemin büyükelçilerinden Semih Günver generallerin ya da siyasetçilerin büyükelçi olarak atanmasının Türk Hariciyesinin iç siyasetten bağımsız ve objektif biçimde faaliyet yürütme geleneğine zarar verdiğini iddia ediyordu.¹⁰⁴ 1960-80 dönemi boyunca siyaseti ve sivil bürokrasiyi dışarıdan etkileyen temel unsur askeri müdahalelerin kısa ve orta vadeli sonuçlarıydı. Bu durum Dışişleri bürokrasisi için de belirli düzeyde hissediliyordu. Türk Dışişlerinin askeri bürokrasi kaynaklı büyükelçi atamalarına olan itirazı dönemin diplomatlarından Ergun Sav'ın sözlerinde açık biçimde ifade edilmişti:

“Bizim mesleğin zirvesi büyükelçiliktir. Bir Türk diplomatı meslek hayatının 20-25 yılını çok çalışarak, maddi imkansızlıklar içinde, değişik iklimlerde, Türkiye’ye uzak veya yakın bölgelerde geçirir. İdeali büyükelçi olmaktır. Bunu hak etmiş diplomatlarımızın önünü kapayarak, tepeden inme, dışardan atama yapılmasına en hafif deyimle ‘hak yemek’ denir. Hele generallerin büyükelçi yapılması kendi dağında zirveye çıktıktan sonra öbür dağın tepesine paraşütle inmek gibi bir şey.”¹⁰⁵

Cumhuriyet döneminde dışişlerine bürokrasisine dışarıdan müdahalelerin yoğunlaştığı üç dalgadan bahsedilebilir. Bir meslek olarak diplomasiyi yürütecek yeterli kadroların bulunmadığı cumhuriyetin ilk yılları kurum dışından atamaların yoğun bir şekilde gerçekleştiği ilk dönemdi. Cumhuriyet Hariciyesinin yeni yeni kurumsallaştığı bu dönemde aslında kurum içi-kurum dışı ayrımı da çok keskin değildi. Bakanlık dışından büyükelçi olarak görevlendirilen Behiç Erkin ya da Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi kişiler yirmi yıla yakın farklı başkentlerde bu görevi yürütmüş, bir bakıma onlar da

103 1960-80 arasındaki yıllardan önce de Türk Dışişlerinde iç siyasetin etkilerinin hissedildiği dönemler olmuştu. Hem Osmanlı Devleti’nin son döneminde hem de cumhuriyetin ilk yıllarında aile bağları Türk Hariciyesi içindeki atamalarda bir faktör haline gelebiliyordu. Harris’e göre geç dönem Osmanlı Hariciyesinde ve onu takip eden erken cumhuriyet yıllarında üst düzey Osmanlı bürokratlarının yakını olan en az 285 kişi çalışıyordu.” George Harris, *Atatürk’s...*, s. 87. Kunalalp de 1839-1922 arasında Osmanlı Hariciyesinde yetmiş iki baba-oğul ilişkisinin olduğunu belirtir. Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Devlet Ricalı, 1839-1922: Prosopografik Rehber*, İstanbul, İsis, 1999, s. xxiii-xxiv.

104 Semih Günver, “Dışişleri Meslek Memurluğu”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 745.

105 Ergun Sav, *Diplomatlar: Bir Diplomat-Yazarın Anıları*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2000, s. 21.

hariciye bürokrasisinin bir parçası haline gelmişti.¹⁰⁶ Berlin, Paris ve Atina gibi önde gelen merkezler iki savaş arası dönemin güvenlik hassasiyetlerinin de etkisiyle asker kökenli isimlerle doldurulmuştu. İkinci dalga ise 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından gelmişti. Çok uzun bir süre için geçerli olmasa dahi –aynı dönemde diğer kamu kurumları için de geçerli olduğu üzere– darbeyi gerçekleştiren kadrolardan kimi subaylar büyükelçilik görevlerine atanmıştı. Üçüncü dalga ise yakın bir tarihte gerçekleşti. Ağustos 2013’te hayata geçirilen bir yasal düzenlemeyle meslekten diplomat olmayan bürokratların da bakanlığın merkez teşkilatında idareci olabilmesinin önü açıldı. Bu uygulamayla hem kurum dışından misyon şefi ataması arttı hem de ilk kez Dışişleri Bakanlığı’nın Ankara’daki merkezinde de kurum dışından idareciler görülür oldu.¹⁰⁷

Yukarıdan sözü edilen üç dalgadan birisini kapsıyor olsa da 1960’lı ve 70’li yıllar boyunca hükümetler büyükelçilik ve başkonsolosluk gibi görevlere meslekten diplomatları atama geleneğine büyük oranda sadık kaldı. Bakanlığa bu çalışmaya konu olan dönemin tam ortasında, 1971’de alınan Bilge Cankorel’in teşhis ettiği üzere bakanlık iç siyasetin etkisinden uzak bir şekilde objektif kalmaya büyük bir önem vermiş ve bu konuda askeri yönetimler döneminde dahi belirli ölçüde başarılı olmuştur.¹⁰⁸ 1964-65 Dışişleri Bakanlığı yıllıklarının gösterdiği üzere kurum dışından atamaların belirginleştiği 27 Mayıs 1960 darbesinden kısa bir süre sonra dahi sadece altı asker kökenli bürokrat Dışişleri Bakanlığı’nda görev yapıyordu.¹⁰⁹ 1979’da ise Türk Hariciyesinde görev yapan asker kökenli büyükelçi sayısı sadece birdi.¹¹⁰ Bununla birlikte, atamalarda tek etki unsurunun kurum dışından kaynakladığını düşünmemek gerekir. Bakanlık içinde bazı faktörler de tayin ve terfi süreçlerinde etkisini hissettirebiliyordu. O yıllarda bakanlıkta görev yapan Daver Darend’e göre,

106 Yine de hem Erkin’in hem de Karaosmanoğlu’nun anılarında Türk diplomatlarına yönelik çok eleştirel bir üslup bulunduğunu belirtmek gerekir. Erkin’e göre Hariciye’ye dışarıdan atanan kişiler görevlerini meslekten diplomat olan bürokratlara göre daha dikkatli bir şekilde yerine getiriyordu. Hatta asıl liyakatle atanan dışarıdan gelen diplomatlar iken kurum içinden yapılan görevlendirmeler sadece kıdem esasına dayanıyordu. Behiç Erkin, *Hatırat (1876-1958)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2010, s. 580-581. Karaosmanoğlu da tek derdi kariyer basamaklarını tırmanmak olan Türk diplomatlarının başkalarının arzu ve isteklerine göre kendilerini şekillendirdiklerini, kariyerleri haricinde bir dünya hayal edemediklerini iddia etmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 44-45.

107 “Bakanlıkta Köklü Bir Gelenek Sona Mı Eriyor?”, *Milliyet*, 14 Temmuz 2013, s. 1. “Dışişlerinde Yeni Dönem”, *Hürriyet*, 3 Ağustos 2013, s. 1. Bu kararlar 2010 yılında kabul edilen 6004 sayılı yeni Bakanlık teşkilat yasasına dayandırıldı. Yasa, Bakanlığın “günün ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilmesini” hedefleyerek hazırlandı. Bülent Aras, “Reform and Capacity Building in the Turkish Foreign Ministry: Bridging the Gap between Ideas and Institutions”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 17, S. 3, 2015, s. 69.

108 Bilge Cankorel, *Bir Dönem Biterken*, İstanbul, Kırmızı Kedi, 2014, s. 329.

109 *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1965, s. 146-242.

110 Sinan Kunalp, “The Ministry of Foreign Affairs...”, s. 508.

“Galatasaraylı ve Mülkiyeli olmak Bakanlık’ta bir ayrıcalıktı. Bu gruplar arasında ilişkiler sağlam temellere dayanırdı. Galatasaraylıların Dışişleri yönetiminde her dönemde söz sahibi olduklarını kabul etmek gerekiyor. Bu gruba Mülkiyeliler de dahil bulunmaktadır. Ben Galatasaraylı ve Mülkiyeli olmadığım için bu gruplar arasında kurulan düzeni izlemekle yetinirdim.”¹¹¹

Tek başına bakıldığında Darende’nin iddiaları sorgulanabilirdi. Zira o yıllarda zaten Türkiye’de Dışişleri Bakanlığı meslek memurluğu için gereken nitelikte eğitimi sunabilecek kurum sayısı oldukça kısıtlıydı. 1965 yılında bakanlıkta görev yapan 397 meslek memurundan 229’u Mülkiye olarak bilinen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunuyken 137’si Galatasaray Lisesi mezunuydu.¹¹² Yetmiş meslek memuru ise Darende’nin bahsettiği kategorizasyona uygun bir şekilde bu iki okuldan da mezundu.¹¹³ Bu durum Türkiye’ye özgü de sayılmazdı. İngiltere’de Oxford ve Cambridge, Fransa’da Ecole Lire des Sciences Politiques veya ABD’de Ivy League okulları diye bilinen üniversiteler kendi ülkelerindeki dışişleri bakanlıklarının doğal kaynakları işlevini görüyordu.¹¹⁴ Hollanda’da Leiden Üniversitesi diplomatik kadrolar için uzun bir süre yetiştiricilik rolünü üstlenmişti.¹¹⁵ Yine de Darende’nin atamalara ilişkin değindiği konu sadece kendisi tarafından dile getirilmemişti. 1960’lı ve 70’li yıllar boyunca ağırlıklı olarak Galatasaray ve mülkiye mezunu, aynı kuşaktan ve batı ile ittifaka bakanlıkta hakim olan kanının da üzerinde bir önem atfeden bir grup diplomatın terfi ve atamalarda etkili olduğu iddiası dönemin tanığı olan pek çok diplomat tarafından birbiriyle örtüşür şekilde dile getirilmişti.

Grubun oluşum yılları 1960’ların ikinci yarısına uzanıyordu. Bir Galatasaray Lisesi mezunu olmakla birlikte grup mensuplarından yaşça büyük ve dış politikada farklı bir çizginin savunucusu olan Mahmut Dikerdem’e göre dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil genel müdürlük pozisyonları için genç diplomatlara bir şans vermek istemişti.¹¹⁶ Bu genç ekibin parlayan ismi olan İlter Türkmen sadece bakan Çağlayangil’in danışmanlığına yükselmekle kalmamış, genç ve terfi arayışı içerisindeki arkadaşlarını etrafında toplayarak bir “klik” oluşturmuştu.¹¹⁷ O yıllarda bakanlığın iki

111 Daver Darende, *Diplomatın Not Defteri*, İstanbul, Arkadaş, 2008, s. 94-95.

112 *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1965, s. 146-242.

113 *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965...*”.

114 Zara Steiner, “Foreign Ministries...”, C. 37, S. 3, 1982, s. 357.

115 C.B. Wels, “Netherlands: The Foreign Policy Institutions in the Dutch Republic and the Kingdom of the Netherlands 1579 to 1980”, *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, ed. Zara Steiner, London: Times Books, 1982, s. 386.

116 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı: Anılar*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989, s. 180-181.

117 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı...*, s. 181.

numaralı ismi olan Genel Sekreter Zeki Kunalp ise 1966 yılında göreve geldiğinde Çağlayangil'in bakanlık içerisindeki hizipleşme iddiasının üzerinde bilhassa durduğunu, kendisinden bu durumun düzeltilmesini talep ettiğini belirtiyordu.¹¹⁸ Gerçekten de bu klik oluşumu ilk kez Haluk Bayülken'in genel sekreterlik görevini yürüttüğü 1964-1966 yılları arasında ortaya çıkmış ancak Kunalp'in göreve gelmesiyle birlikte "İlter kligi" ve genel sekreterlik makamı arasında çatışma baş göstermişti.¹¹⁹

İddia edilen klik ya da hizbin ana aktörü olan İlter Türkmen otuz sekiz gibi erken bir yaşta büyükelçi unvanını edinmiş, "Bakanlığın harika çocuğu" olarak nitelenen bir diplomatı.¹²⁰ Bakanlık içerisindeki faaliyetlerini eleştiren kişiler dahi mesleki becerilerini takdir ediyordu.¹²¹ Buna rağmen, iddiaların merkezindeki isim de kendisiydi. Klik aslında daha sonra birleşecek olan iki farklı gruptan oluşuyordu. Dönemin tanıklarından Haluk Afra'ya göre "Bonn Mafyası" adı verilen ilk grup Türkiye'nin Bonn Büyükelçiliğinde 1960'ların ikinci yarısında görev yapan bir grup orta kıdemli diplomattan oluşurken ikinci grup da iş ahlakıyla Bakan Çağlayangil'in sempatisini kazanan İlter Türkmen tarafından Ankara'da kurulmuştu.¹²² Dikerdem'in iddialarıyla uyumlu bir biçimde Afra da bakanlıktaki konumunu güçlendiren genç ve yetenekli diplomat Türkmen'in lise ve üniversite yıllarından tanıdığı meslek memuru arkadaşlarını Çağlayangil'e önerdiğini ve bu kişilerin önemli birimlere genel müdür olarak atandığını iddia ediyordu.¹²³ Kligin oluşumuna ilişkin kuşak faktörünün belirleyiciliğini ise Afra'nın şu sözlerinde görmek mümkündür:

*"Şimdi gelelim klik mensubu gençlerin işbaşına gelmesine. Bunlar maiyetlerine atanacak, kendilerinden daha yaşlı memurlara rahat rahat emir veremeyeceklerinden, onları istemiyorlardı. Bunun üzerine o yaşlıca memurlara fuzuli işler yaptırılıyor ve tam anlamıyla insan enerjisi kaybı konusu yaşıyordun... Örneğin İngiltere'de iki yıl 'atom enerjisi' üzerinde çalışsan bir meslektaşın, bir genel müdüre gelen şifrelerin önemlilerini ayıklayıp amirinin dikkatine sunduğunu görünce pek üzülmiştim."*¹²⁴

118 Zeki Kunalp, *Sadece Diplomat...*, s. 167.

119 Zeynep Suda Güler, *Salon Verir Sokak Alırız...*, s. 598.

120 Murat Bilhan, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*. Türkmen'in babası Behçet Türkmen korgeneral rütbesine yükselmiş bir asker olmasının yanı sıra 1953'ten 1957'ye kadar Milli Emniyet Hizmeti (MAH) müsteşarlığını yapmış deneyimli bir bürokrattı. Bir diplomat olan kardeşi Güner Türkmen ise 17 Şubat 1959'da Adnan Menderes'i Londra Konferansı'na taşıyan uçağın düşmesi sonucunda hayatını kaybeden on dört kişiden birisiydi.

121 Dikerdem'e göre Bakanlığa giriş sınavlarında babası Behçet Türkmen kendisinden İlter Türkmen'e yardımcı olmasını istemişti ancak Türkmen zaten ileride ülkenin en elit ve parlak büyükelçilerinden birisi olacak olan ve kimsenin yardımına ihtiyaç duymayacak yetenekte birisiydi. Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı...*, s. 119.

122 Haluk Afra, *Hariciyeciler Dedikoduğu Sever*, İstanbul, Bilgi Yayinevi, 1999, s. 195-196.

123 Haluk Afra, *Hariciyeciler...*, s. 196.

124 Haluk Afra, *Hariciyeciler...*, s. 198.

Benzer bir iddiaya göre de bahsi geçen kliğin mensupları kendilerinden yaşça büyük diplomatların yüksek müşavir olarak atanmasını sağlayarak bu kişileri saf dışı bırakıyordu.¹²⁵ 1939 yılında Türk Dışişlerine kabul edilen Mahmut Dikerdem de ağırlıklı olarak kuruma 1948-49 döneminde girmiş klik mensuplarının kendi kuşağından diplomatlara karşı büyük bir saldırıda bulunduğunu ifade ediyordu.¹²⁶ Doğrudan isimler belirtilmese de klik mensupları sebebiyle bakanlıktaki kıdemli memurların kariyerlerinin kesintiye uğradığı iddiası başka diplomatların tanıklıklarında da yer alıyordu. Çoğu dışişleri mensubunun aksine Dışişleri Bakanlığı'nda siyasal etkenlerin önemli rol oynadığını iddia eden Daver Darende Bakan Çağlayangil'in de bazı üst düzey memurların fırsatçı davranışlarına yenik düştüğünü belirtiyordu.¹²⁷ Darende'ye göre Bakanlığın iç yönetiminin yeniden düzenlenmesine onay verdiği için ondan cesaret alan İlder Türkmen kurum içinde yeniden yapılanmaya yönelmişti.¹²⁸ Darende'nin sözleriyle örtüşür biçimde Bakanlık içerisinde o yıllarda "sempati ağları" olduğunu ifade eden Murat Bilhan da "Londra'ya kimin atanacağını insanların bildiğini" çünkü klik mensuplarının "kariyerlerinin ilerleyen dönemleri için yarar sağlayacak görevleri paylaştığını" belirtiyordu.¹²⁹

İddiaların merkezinde yer alan İlder Türkmen bugüne dek anılarını yayımlamadı. Ancak 2015 yılında kendisini konu edinen bir yüksek lisans tezi için verdiği mülakatta Bakanlık içindeki usulsüzlük iddialarını tümüyle reddetti. Bakanlığa siyasetin hiçbir zaman nüfuz etmediğini vurgulayan Türkmen "daha iyi olanların tercih edildiğini" söylüyordu.¹³⁰ Türkmen'e göre giriş sınavlarında Recep Peker gibi bir başbakanın ya da Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün oğlunun kabul edilmediği bir kurumda usulsüzlüğün herhangi bir türünün görülmesi olası değildi.¹³¹ Yine de döneme ilişkin birden çok tanıklıkta birbiriyle örtüşen şekilde Türkmen'in rolüne değiniliyordu. O yıllarda bir Dışişleri mensubu olan Alaaddin Gülen, yukarıda bahsedilenlerden de daha cesur bir tonda şu ifadeleri kullanıyordu:

125 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı...*, s. 181.

126 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı...*, s. 181.

127 Daver Darende, *Diplomatın...*, s. 23.

128 Daver Darende, *Diplomatın...*, s. 24. Darende bu iddiasını çarpıcı bir örnekle açıklar. Bir sabah ofise geldiğinde genel müdürünün ne zaman geleceğini sormuş, ismini açıklamadığı genel müdürün bir daha Bakanlığa gelmeyeceğini öğrenmiştir. Zira, kıdemli genel müdürün yerine İlder Türkmen'in grubundan olduğunu iddia ettiği Fahir Alaçam atanmıştı. Daver Darende, *Diplomatın...*, s. 25. Gerçekten de Alaçam Türkmen ile aynı yaşta ve Galatasaray Lisesi mezunu bir meslek mensubu idi. Diğer bir ifadeyle, Bakanlık içerisinde var olduğu iddia edilen kliğe mensup kişilerin niteliklerini taşıyordu.

129 Murat Bilhan, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*.

130 Kürşat Özdemir, *Bir Dışişleri Bakanı Olarak İlder Türkmen (1980-1983)*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 122-123.

131 Kürşat Özdemir, *Bir Dışişleri Bakanı...*, s. 123.

“Benim görev sürem, Bakanlığın İlder Türkmən-Kamran Gürün kliğı tarafından çiftlikleri gibi yönetildiğı bir devreye rastlar. Bu ikili, Bakanlıkta klikçiliğın mucidi ve muhteşem uygulayıcıları olmuşlardır. Kliğın liderliğini kah bu ikiliden biri, kah öteki yapmış ve sonunda bunlar da birbirine düşmüş ve Bakan olan ikinci lider İlder Türkmən karşısında esas lider Kamran Gürün mağlup olarak Bakanlıktan zamanından evvel ayrılmıştır.”¹³²

Gülen’in tanıklığıyla birlikte kliğın mensubu, hatta liderlerinden birisi olduğu iddia edilen bir kişinin adı daha ortaya çıkıyordu. Dışişleri Bakanlığı’na 1948 yılında kabul edilen, Türkmən gibi Galatasaray Lisesi ve Mülkiye mezunu olan Kamuran Gürün de adı geçen oluşumda etkiliydi. Türkmən’in aksine bakanlık tarihinin hem anı hem de araştırma türünde en çok eser veren isimlerinden birisi olan Gürün de Gülen’in iddialarını doğrular şekilde Türkmən ile aralarında sorunlar yaşandığını belirtiyordu. Bununla birlikte, Gürün’e göre İlder Türkmən ile arasında yaşanan bir güç mücadelesinden ziyade tarz farklılığından kaynaklanan bir anlaşmazlıktı.¹³³ Türkmən ile aralarında “bazı önemli konularda anlaşmazlıklar olsa da” Gürün, bu konuları kendisiyle konuşmamayı tercih etmişti.¹³⁴ Kliğın bakanlık içerisindeki etkisinin belki en kuvvetli anında, Türkmən’in Bakan ve Gürün’ün müsteşar olduğu dönemde ortaya çıkan anlaşmazlıkların ana başlıkları Kamuran Gürün’ün şu sözlerinde açıkça görülebiliyordu:

“Kıbrıs konusunda ben her şeyin dahil olduğu bir anlaşmayı savunuyorken o mini bir paket istiyordu; İslami Zirve’de, Bakan, Cumhurbaşkanını’nın katılımını savunuyorken ben tersini savunuyordum; İsrail ile ilişkiler konusunda Bakan ilişkilerin kesilmesini, ben sürdürülmesini istiyordum. Ermeni meselesinde ben Yahudi lobisiyle işbirliği yapılmasını istiyordum, o istemiyordu.”¹³⁵

Kuşak benzerliği ve ortak eğitim geçmişinin yanı sıra var olduğu iddia edilen kliğın bir motifi de dış politikaya ilişkin tercihlerdi. Bu çalışmada daha önce sözü edilen istisnai bir dönem ve grup haricinde batı ile ittifak bakanlık içinde genel kabul gören bir olguydu ancak kliğın liderliği ittifakın öneminin altını daha kalın bir şekilde çiziyordu. Örneğın Dikerdem, ABD ve Genelkurmay ile iyi ilişkileri bulunan bir Türk gazetecinin kliğın sözcüsü olduğunu iddia ediyordu.¹³⁶ Kliğın bilhassa önde gelen isimlerinin de batı ülkeleri ile de iyi ilişkileri bulunuyordu. Alaaddin Gülen’e göre, İlder Türkmən ABD ile iyi ilişkiler geliştirmekte gösterdiği maharet sebebiyle açıkta kaldığı her dönemde önemli uluslararası rollere atanmıştı. Gülen’e göre Türkmən; “Ecevit hükümetince

132 Alaeddin Gülen, *Bellekte Kalanlar*, İstanbul, 1998, s. 195.

133 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1995, s. 182.

134 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar...*, s. 182.

135 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar...*, s. 182.

136 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı...*, s. 181.

*kızağa çekilince, Birleşmiş Milletler Genel Sekreter Yardımcısı unvanı ile Uzakdoğu göçmen işleriyle görevlendirilmiştir. Son defa emekli olunca da Birleşmiş Milletler Filistin Komisyonu...” üyeliğine atanmıştır.*¹³⁷

Gerçekten de Türkmen, ikinci Ecevit hükümeti sırasında Haziran 1979’da dönemin BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim’in özel temsilcisi olarak atanmıştı.¹³⁸ Kendisi de batı ve NATO yanlısı olduğunu inkar etmeyen Türkmen, yine de Orta Doğu ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmek yönündeki çabalarının altını çiziyordu.¹³⁹ Ayrıca Türkmen’e göre Türkiye pek çok durumda ABD’yi reddetmiş bir ülkeydi. Yine de tanıklılıkların ortaya koyduğu üzere dış politikaya ilişkin görüş ortaklığı da kliğin temel motiflerinden birisiydi. Zaten kliğin görünürlüğü de o dönemde Türkiye’nin dış politikada belki de ABD ile uzun süre sonra bir uyum yakaladığı bir tarihi momentte, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından ortaya çıktı. Genel bir kabul gördüğü şekliyle 12 Eylül darbesi Türkiye’nin dış politikada batı ittifakı için daha az pürüzlü bir ülke haline gelmesinin önünü açmıştı. Darbe yönetiminin Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, Bakanlık müsteşarı ise Kamuran Gürün’dü.¹⁴⁰ Haluk Afra, darbeden sonra kliğin mensupları bu tür üst görevlere getirilince bakanlık içerisinde askeri müdahalenin ülkedeki sağ-sol çatışmasını bitirmek için değil de klik mensuplarını terfi ettirmek için gerçekleştirildiği yönünde şakalar yapıldığını ifade ediyordu.¹⁴¹

Hem Türkmen hem de Gürün’e göre atandıkları görevler belirli bir planın sonucu olmaktan ziyade bir ölçüde tesadüfi sayılırdı. Türkmen’in anlatımına göre önce Kamuran Gürün Dışişleri Bakanı olarak düşünülmüş, kendisine ise halen yürüttüğü müsteşarlık görevi tekif edilmişti. Daha sonra Milli Güvenlik Konseyi (MGK) üyesi baş komutandan Haydar Saltık “ibrenin kendisinden yana döndüğünü” ve bakan olması

137 Alaeddin Gülen, *Bellekte...*, s. 198. Bununla birlikte kliğin motiflerinden birinin Batı ittifakına aidiyet olmadığını iddia eden diplomatlar da bulunuyordu. Okul ve kuşak bağlarına dayalı bir Kliğin 1960’lı ve 1970’li yıllarda Bakanlık’ta hüküm sürdüğünü teyit eden Ömer Engin Lütem’e göre bu kişilerin ülkenin dış politikasına yön verecek durumda olmadığını, yaptıklarının İsmet İnönü ve Süleyman Demirel’in talimatlarını uygulamaktan ibaret olduğunu ifade ediyordu. Ömer Engin Lütem, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat...*,

138 “Büyükelçi İlder Türkmen’e, Birleşmiş Milletler’de Genel Sekreter Özel Temsilci Görevini Alması için Bir Yıl Süreyle Aylıksız İzin Verilmesi”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 030.18.01..380. Yer No: 246.7.

139 Kürşat Özdemir, *Bir Dışişleri Bakanı Olarak...*, s. 134-135.

140 12 Eylül askeri müdahalesiyle birlikte dışişleri bürokrasisindeki bir önemli değişiklik de Bakanlığın iki numaralı isminin unvanının artık genel sekreter değil, diğer bakanlıklarda olduğu üzere müsteşar olmasıydı. Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri...*, s. 152. Tüm devlet kurumları arasında eşitliği tesis etmek amacıyla alınan bu karar Bakanlığın nevi şahsına münhasır ya da eşitler arasında birinci konumunu zayıflatan sembolik öneme sahip bir adım olma anlamını da taşıyordu.

141 Haluk Afra, *Hariciyeciler...*, s. 199.

halinde müsteşar olarak Kamuran Gürün ile çalışıp çalışmayacağını sormuştu.¹⁴² Türkmen de “memnuniyetle” yanıtını vermişti.¹⁴³ Gürün de genel sekreterliğe (müsteşarlık) talip olmadığını, hatta kendisinin fikrinin dahi sorulmadan görevin kendisine İlder Türkmen tarafından kendisine bildirildiğini söylüyordu.¹⁴⁴

Türkmen’in aksine bakanlık tarihinin belki de en üretken yazarı olan ve mesleki deneyimlerinden devlet yöneticileriyle olan diyaloglarına kadar pek çok ayrıntıya yer veren Gürün, kendisinin de lideri olduğu bir klik iddiaları karşısında sessizliğini korumuştur. Türkmen ile dostluğu ve mesleki iş birliği hakkında ise şu sözlerle yetinmiştir:

“İlder ile çok eski arkadaştk... O güne [Türkmen’in bakanlığı] kadar birlikte hiç çalışmamıştık. Bakanlıkta merkezde bir arada olduğumuz dönemler bile çok kısıtlıydı... İlder’in çalışma stili hakkında hemen hemen hiç bilgim yoktu.”¹⁴⁵

İki deneyimli diplomata göre de atandıkları görevler bakanlık içerisinde oluşturdukları iddia edilen kliğin bir sonucu değil, daha ziyade kendileri dışında gelişen olaylar ya da alınan kararların bir ürünüydü. Çok sayıda tanıklığın birbiriyle örtüşecek şekilde bir kliğin varlığına ilişkin sunduğu iddiaların doğruluğunu tümüyle teyit etmek mümkün değildir. Diğer yandan, aynı durum Türkmen ve Gürün’ün iddialara yönelik reddiyesi için de geçerlidir. 1960’ların ikinci yarısından itibaren aynı kuşağa mensup, aynı okullarda okumuş ve dış politikaya ilişkin benzer yönelimlere sahip bir grup diplomat dönemin karar alıcılarının destek verdiği durumlarda Bakanlık içerisinde etkisini artırmış, tayin ve terfilerde etkili olmuştu. Bunu bir ölçüde teyit edecek şekilde, dış politika eğilimi ya da başka gerekçelerle desteklenmedikleri hükümetler döneminde grubun üyeleri bakanlık içerisindeki konumlarını yitirmişlerdi.

6. Kadın Diplomatlar ve Diplomat Eşleri

Türkiye’nin Milletler Cemiyeti nezdindeki ilk daimi temsilcisi olan Cemal Hüsnü (Taray) Bey 1932’de kadınların yapamayacağı tek mesleğin diploması olduğunu iddia etmişti.¹⁴⁶ Cemal Hüsnü’nün sözleri kendi dönemi ya da sonrasında görev yapan bütün erkek Türk diplomatlar tarafından paylaşılıyor muydu bilinmez ancak cinsiyet dışişleri bürokrasileri için her zaman önemli bir konuydu. Türk Hariciyesinde ise kadın

142 “Komisyon: Darbe (12 Eylül)”, *TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı*, 15 Ekim 2012, s. 2.

143 “Komisyon...”, s. 2.

144 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar...*, s. 126

145 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar...*, s. 126.

146 Hüner Tuncer, *Bir Kadın Diplomatın Anıları: Meksika’dan Milano’ya Norveç’ten Güney Afrika’ya*, İstanbul, Logos Yayınları, 2007, s. 11.

diplomatların sayısı 1950'lerin ikinci yarısından itibaren artmış, 1960'lı yıllarla birlikte kadınlar daha da görünür hale gelmişti.

Aslında Türk Hariciyesine bir kadın diplomat 1960'lı yıllardan çok önce atanmıştı. Daha 1920'lerin başında, kadınların hak mücadelesinin de çok canlı olduğu bir tarihte Halide Edip (Adıvar), kadınların Türkiye'de büyükelçilik gibi yüksek mevkilerin en az erkekler kadar üstesinden gelebilecek beceride olduğunu yazıyordu.¹⁴⁷ Türkiye, dışişleri bürokrasisinde kadınlara dünyada ilk yer veren ülkelerden birisiydi. İlk olarak 1929'da idari görevler için kadınlar kabul edilmiş, Cumhuriyet Hariciyesinin ilk kadın görevlisi de bu görevi 1948'deki emekliliğine kadar sürdüreceği olan kırk altı yaşındaki Fatma Alev Hanım olmuştu.¹⁴⁸ İlk kadın meslek memuru ise Hariciye Vekaleti'ne 1932'de kabul edilen Adile (Ayda) Hanım idi.¹⁴⁹ O tarih itibarıyla Türkiye de dahil olmak üzere dünyada kadın diplomat istihdam eden ülke sayısı sadece on üçtü.¹⁵⁰ Bu ümit verici başlangıca rağmen 1934 tarihli bir kararname ile kadın diplomatların yurt dışında görevlendirilmesi yasaklanınca Adile Hanım –evlenmesinin de etkisiyle– Vekalet'ten ayrılmış, kadın diplomatların diplomatik misyonlara atanmasına yönelik kısıtlamanın kaldırıldığı 1957'de mesleğine dönmüştü.¹⁵¹

Ayda'nın dönüşüne rağmen kadınların Türk Hariciyesindeki varlığı hala istisnai sayılırdı. 1957 ve 1959 arasında Hariciye Vekaleti'ne beş kadın diplomat katıldı.¹⁵² Yeni katılımlara rağmen Adile Ayda “ilklerin diplomati” olma özelliğini sürdürüyordu. Ocak 1960'ta Lahey'e maslahatgüzar olarak atandığında bir Türk büyükelçiliğine atanan ilk kadın olacaktı.¹⁵³ Ayda'dan önce 1959'da Şükran Güneş Atina, Jale Yiğit ise Londra'daki

147 Bahar Rumelili, Rahime Süleymanoğlu-Kurum, “Women and Gender in Turkish Diplomacy: Historical Legacies and Current Patterns”, *Gendering Diplomacy and International Negotiation*, eds., Karrin Aggestam, Anne. E. Towns, Cham, Palgrave-Macmillan, s. 87-106.

148 George Harris, *Atatürk's Diplomats...*, s. 110.

149 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi...*, s. 140. St. Petersburg doğumlu bir Tatar olan Adile Ayda, Gadile Maksudova adıyla doğmuştur. Türk-Tatar bir politikacı, hukukçu ve düşünür olan Sadri Maksudi (Arsal) Bey'in kızıydı. Ayda'nın kariyeri ilerleyen yıllarda farklı bir seyir izledi. Vekalet'ten istifa ettikten sonra yirmi yıl boyunca ilk olarak Ankara, ardından da İstanbul Üniversitesinde öğretim üyeliği yaptı. Adile Ayda, *Bir Demet Edebiyat*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005, ss. 1-269.

150 Bahar Rumelili ve Rahime Süleymanoğlu Kürüm, “Women and Gender in Turkish Diplomacy...” s. 91.

151 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi...*, s. 140. O tarihlerde kadınların diplomasi mesleğine katılmasına yönelik engeller Türkiye ile sınırlı değildi. Hindistan'da 1948-1960 arasında kadın diplomatlardan evlenmeleri halinde istifaları isteniyordu. 1958'e kadar ABD'de dahi, yazılı olmayan bir kural çerçevesinde kadın diplomatlar evlenmeleri halinde istifalarını sunmak zorundaydı. Jean-Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics of Diplomacy*, Boulder, Lynne Rienner, 2009, s. 147.

152 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi...*, s. 140.

153 “İlk Kadın Diplomatomuz”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1960, s. 3.

konsolosluklarda görevlendirilmişti.¹⁵⁴ İlk kadın memurun atanmasından neredeyse otuz yıl sonra ilk kez yurt dışında kadın diplomatlar görevlendiriliyordu. İlk bakışta bu ilerleme düzeyi yetersiz görülebilir ancak dünya örnekleriyle de kıyaslandığında Türkiye dünyadaki muadillerinin gerisinde sayılmazdı. 1960'lı yıllarda ve takip eden dönemde Batılı ülkelerde dahi kadınlar ülkelerinin dışişleri bakanlıklarında idari pozisyonlardan ziyade destek birimlerinde görevlendiriliyordu.¹⁵⁵ Norveç gibi hayat standartlarının bütün yönleriyle yüksek olduğu bir ülkede dahi Dışişleri Bakanlığında 1960 yılında sadece bir kadın diplomat görev yapıyordu.¹⁵⁶ Diğer bir ifadeyle, kadın diplomatlar söz konusu olduğunda 1960 yılında Norveç, Türkiye'den daha zayıf bir durumdaydı. Genel olarak kadınların toplumsal yaşama katılımında zorluk yaşayan bir ülke olduğu da dikkate alındığında, Türkiye'de kadınların diploması mesleğinde temsil düzeyi dünyadaki trendin gerisinde seyretmiyordu.¹⁵⁷

Yine de o döneme ilişkin tümüyle bir başarı hikayesinden bahsetmek olanaklı değildir. Filiz Dinçmen 1982'de Türkiye'nin ilk kadın büyükelçisi olarak Lahey'e atandığında Türk Hariciyesine ilk kadın diplomatın kabul edilmesinin üzerinden tam elli yıl geçmişti.¹⁵⁸ Üstelik Bakanlık içinden tanıklıklara göre de bu atama kolaylıkla kabullenilmemişti. O dönemde görev yapan diplomatlardan Ergun Sav'ın anlatımında Dinçmen'in atanmasına yönelik itirazlar açıkça görülebiliyordu:

154 "Hariciye Vekaletinden", *TC Resmî Gazete*, No.10174. 1 Nisan 1959, s. 1. 3 Nisan 1959 tarihli Milliyet gazetesi iki genç kadın diplomat hakkında ayrıntılı bilgiler veriyordu. Yirmi altı yaşındaki Hendek doğumlu Şükran Güneş Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunuydu. Vekalet'e 1956'da kabul edilmişti ve siyasal işler dairesinin "uluslararası ilişkiler" bürosunda görevliydi. Üsküdar Amerikan Kolejinin yanı sıra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Jale Yiğit Vekalet'e Güneş'ten bir yıl sonra 1957'de kabul edilmişti. Yurt dışına atanmadan önce uluslararası ekonomik ilişkiler ve protokol dairelerinde çalışmıştı. Milliyet okurlarını iki diplomatın da bekar olduğu konusunda ayrıca bilgilendiriyordu. "Harice İlk Def'a Kadın Temsilci Gönderiyoruz", *Milliyet*, 3 Nisan 1959, s. 1.

155 Kishan S. Rana, *The Contemporary Embassy: The Paths to Diplomatic Excellence*, New York, Palgrave Macmillan, 2013, s. 123.

156 Iver B. Neumann, "The Body of the Diplomat", *European Journal of International Relations*, C. 14 S. 4, 2008, s. 672. Norveç Dışişleri Bakanlığında o tarihlere 124 kadın çalışıyordu ancak biri hariç tamamı idari personeldi.

157 Kadınların diploması mesleğinde temsili konusunda ilginç bir başarı örneği Dominik Cumhuriyeti'dir. Atlas Okyanusu'nda yer alan bu ada ülkesinde kadınların dışişleri bürokrasisinde hep önemli bir yeri oldu. Ülke adına BM Şartı'nı imzalayan kişi bir kadın diplomattı. Genel olarak Latin Amerika ülkelerinin de kadın diplomatların diğer bölgelerden daha fazla istihdam edildiğini not etmek gerekir. 1974'te Latin Amerika ülkelerinin BM daimi temsilciliklerinde 53 kadın diplomat görev yapıyordu. Bu, diğer bütün bölgeler için geçerli olandan daha yüksek bir sayıydı. Jean-Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics...*, s. 147.

158 Filiz Dinçmen, kadınların Türk Dışişlerinde görünürliğünün artmaya başladığı bir dönemde, 1961 yılında Türk Hariciyesine girmişti. İlk yurt dışı görevine Türkiye'nin BM nezdindeki daimi büyükelçiliğinde üçüncü katip olarak atanmıştı.

“Filiz iyi arkadaşımdır. Aynı odada çalıştık... Hollanda’ya büyükelçi atıldığı zaman ben dışarıdaydım. Tebrik mektubu yazdım... Kısa süre sonra uzun bir cevap geldi. Meğer dertliymiş. Lahey’e büyükelçi olmasını bazıları hazmedememişler. Çekiştiriyorlarmış. ‘Sırf hanım olduğun için atandı. İlk çıkışta Hollanda olur mu? Başaramaz.’ gibi laflar dolaştırıyorlarmış.”¹⁵⁹

Diğer diplomatik görevlerin de ötesinde, “kadın büyükelçiler” bütün dünya için yeni ve kabullenilmesi zor bir olguydu. ABD’de dahi bir kadın diplomat ilk kez 1953’te istihdam edilmişti.¹⁶⁰ 1976 gibi görece geç bir tarihte dahi Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nda cinsiyet ayrımcılığı vakaları gündeme gelmiş, üstelik bunlar ancak 1985’te yargı önüne taşınabilmişti.¹⁶¹ Türkiye’de de tek bir kadın meslek memurunun kariyerinin yirmi birinci yılında büyükelçi olarak atanması durumu bütün gerçekliğiyle ortaya koyuyor olamazdı. Daha düşük kıdemden kadın diplomatların farklı deneyimleri de olabilirdi. Nitekim, 1970’lerin ikinci yarısında Dışişleri Bakanlığı’na kabul edilen Hüner Tuncer anılarında Türk Hariciye kadın bir diplomat olma deneyimini şöyle açıklıyordu:

“Dışişleri Bakanlığı’nda kadın diplomat olarak görev yapmakla, kendimi çok ayrıcalıklı bir insan gibi görüyordum. Amirlerimiz, bizlere erkek meslektaşlarımızdan farklı bir davranışta bulunmuyordu. Başka bir deyişle, erkek meslek memurlarıyla kadın meslek memurları, cinsiyetlerinden ötürü farklı görev alanlarında çalıştırılmamakta, kadın olmamız nedeniyle bizlere daha kolay sayılabilecek işlerin verilmesi söz konusu olmamaktaydı... Ben de, bir kez kurye olarak, Kıbrıs’a gönderilmiştim ve yurt dışına kurye olarak gönderilen ilk kadın diplomat olmuşum.”¹⁶²

Bakanlık içerisinde kadın ve erkek diplomatlar arasında bir ayrım gözetilmediğini söylese de, mesleğe 1970’lerin ikinci yarısında kabul edilmiş bir diplomat olan Tuncer’in kuryelik görevini üstlenen ilk kadın olması aslında cinsiyetin Türk Hariciyesinde de göz önünde tutulan bir unsur olduğunu ortaya koyuyordu. Türk dışişleri bürokrasisine kadınlar görece erken bir tarihte alınmış, dünya ülkelerinden geri kalmayacak bir şekilde 1960’lı ve 70’li yıllarla birlikte bakanlıkta görünür olmuşlardı. Yine de hem kıdemli bir diplomat olarak Dinçmen’in hem de genç bir meslek memuru olan Tuncer’in hikayeleri Türk Hariciyesinde de kadınların kariyerlerinin pürüzsüz bir rotada ilerlemediğini ortaya koyuyordu.

159 Ergun Sav, *Diplomatürka...*, s. 39-40.

160 Jean-Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics...*, s. 147. Bu tarihten daha önce, 1949’de Eguenie Anderson ABD’nin Kopenhag büyükelçisi olarak atanmıştı ancak kendisi bir meslek memuru değil, Amerikan sisteminde sıkça görüldüğü üzere bir siyasi atama idi.

161 Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics...*, s. 147.

162 Hüner Tuncer, *Bir Kadın Diplomatın Anıları...*, s. 11. Hüner Tuncer Dışişleri Bakanlığında uzun yıllar kalmamış, akademisyen olmayı tercih etmişti. Tuncer aynı zamanda ironik bir şekilde kadınların yapamayacağı tek mesleğin diploması olduğunu söyleyen Cemal Hüsnü Taray’ın da yeğeniydi.

Diplomaside kadın olgusunun bir diğer bileşeni ise diplomat eşleriydi. Kadın hareketinin ikinci dalgasının görüldüğü 1970’li yıllar boyunca İsveç, Kanada, Birleşik Krallık ve ABD’de diplomat eşleri ülkelerinin dış politika süreçlerine katkılarının tanınması amacıyla yeni örgütler kurdu ya da var olan örgütleri canlandırdı.¹⁶³ ABD Dışişleri Bakanlığı 1972 yılından itibaren diplomat eşlerinden herhangi bir temsil görevi talep etmemeyi kararlaştırdı.¹⁶⁴ Birleşik Krallık’ta ise bir Diplomat Eşleri Derneği kuruldu.¹⁶⁵ Bu taleplerin ve oluşumların kökeni aslında on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanıyordu. Diplomaside protokolün rolünün daha baskın olduğu yıllarda diplomat eşleri herhangi bir unvan, statü ya da ödemededen mahrum bir şekilde önemli roller oynamıştı. Bu duruma ilişkin bireysel girişimler ya da itirazlar bulunsa da diplomat eşlerinin iş yüküne ilişkin eleştiriler örgütlü bir şekilde dile getirilmemişti.¹⁶⁶ Yirminci yüzyıl ile birlikte diplomat eşlerinin yüklendiği sorumluluklar daha da görünür hale geldi. Pek çok kadın diplomat eşi kendi kariyerlerini inşa etme ihtimalini dahi dikkate almayıp eşlerinin yanında bir tür paralel kariyer yürütmeyi tercih ediyordu.¹⁶⁷ Oysaki diplomat eşlerinin çoğu elçilik binasının dekorasyonundan daha güçlü görevler ifa ediyordu. Kongo’da görev yapan eşi sebebiyle burada bulunan ABD’li Polly Lukens göçmenlerin Kongo Nehri’ni geçebilmesine, bu kişilerin beslenme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı oluyordu.¹⁶⁸ 20 Temmuz 1974’te Türkiye Kıbrıs’a bir çıkarma yaptığında Lefkoşa Büyükelçisi Asaf İnhan’ın eşi Maali İnhan da diğer elçilik görevlileriyle birlikte nöbet tutmuş, hareketin ardından üstün hizmet madalyası ile ödüllendirilmişti.¹⁶⁹

Türkiye’de diplomat eşleri çoğu kez diplomatik süreçlerde ve hatta atama kararlarında bir faktör haline geliyordu. Uluslararası ilişkileri feminist bir bakış açısıyla sistematik bir biçimde ele alan ilk isim olan Cynthia Enloe’ye göre bir erkek diplomatın, eşinin aktif iş birliği olmaksızın sosyal görevlerini layıkıyla yerine getirmesi mümkün

163 Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Military Bases: Making Feminist Sense of International Relations*, Los Angeles, University of California Press, 2014, s. 181. Kadın diplomat eşlerinden bazıları maaş da talep ediyordu.

164 Eric Clark, *Corps Diplomatique*, London, Allen Lane, 1973, s. 94.

165 Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Military Bases...*, s. 194.

166 Aslında diplomat eşleri kadın hakları aktivistlerinden de önce haklarını savunmaya başlamıştı. Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Military Bases...*, s. 182-184.

167 Annabel Hendry, “From Parallel to Dual Careers: Diplomatic Spouses in the European Context”, *Modern Diplomacy*, ed., Jovan Kurbalija, (Çevrimiçi), <https://www.diplomacy.edu/resources/general/parallel-dual-careers-diplomatic-spouses> adresinden erişilebilir, 8 Mayıs 2016.

168 Eric Clark, *Corps Diplomatique*, s. 94.

169 Gül İnanç, *Büyükelçiler Anlatıyor: Türk Diplomasinde Kıbrıs (1970-1991)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007, s. 7.

değildir.¹⁷⁰ 1960'lı ve 70'li yıllar boyunca Türk Dışişlerinde büyükelçi olarak görev yapan Oğuz Gökmen de yarım asır öncesinden Enloe'yi teyit ediyordu. Gökmen'e göre;

"Diplomasinin en önde gelen bir işlevi 'temsil'dir. Temsil'de ise eşin ağırlığı en azından diplomatınkine eşittir. Temsil ettiği milletin... geleneklerini çevresine o yansıtır..."

[Diplomat eşleri] bilgileri, görgüleri, gelenekleri, önsezerleri, özverileri ile diplomasi mesleğinin en önemli tamamlayıcı unsurunu oluştururlar. Bu yüzden bazı ülkelerde diplomat hanımlarına ayrı ödenek tahsis edildiği bile görülmektedir...

Hariciye çevrelerinde çok defa duyulmuştur. Yurt dışında uzak veya çeşitli yönlerden koşulları pek kolay olmayan görevlere atamalar yapılırken, 'aman oraya evli, uyumlu bir arkadaş tayin edelim' denilir. Bunun anlamı açıktır. Birçok sebeplerin yanı sıra, o yabancı ülkedeki toplum ve çalışma hayatına daha kolaylıkla uyum sağlamak, olası sıkıntı ve streslerden korunmak, sosyal ilişkileri daha da geliştirebilmek amaçları göz önünde tutulmuştur. Genel olarak şimdiye kadarki uygulama ve deneyimler göstermiştir ki, evli ve uyumlu bir aile yaşamına sahip olan diplomatlar... görevlerinin yürütülmesinde çok daha etkin, başarılı ve istikrarlı olabilmektedirler. Bunda da hiç kuşkusuz diplomat hanımlarının payı ve katkısı diğer meslektekilerin tahmin ve tasavvur edemeyecekleri kadar büyüktür."¹⁷¹

Gökmen'in sözlerinden görüleceği üzere diplomat eşleri o yıllarda bir erkek diplomatın kariyeri üzerinde belirleyici bir rol oynayabiliyordu. Diğer ülkeler için de benzer bir durum söz konusuydu. ABD'de 1972'ye kadar diplomat eşlerinin performansları diplomatların terfilerinde dikkate alınıyordu.¹⁷² Yine de bu bakış açısı kadınlara diplomaside bir değer atfetmekten ziyade onları erkek diplomatların sicil dosyasındaki başlıklardan biri haline getiriyordu. Oysaki diplomat eşlerinin etkisi gerçekten büyük olabiliyordu. Kimi durumlarda bir elçiliğin daha işlevsel faaliyet yürütmesi erkek büyükelçiden ziyade onun eşine bağlıydı. Bu durum özellikle bir erkek büyükelçi bekar ise daha açık bir şekilde kendisini hissettiriyordu. Deneyimli Türk diplomatı Melih Esenbel'in eşi Emine Esenbel, anılarında bir diplomat eşinin protokol prosedürlerinde nasıl etkili olabildiğini şöyle anlatıyor:

170 Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Military Bases...*, s. 185.

171 Oğuz Gökmen, *Bir Zamanlar Hariciye: Eski Bir Diplomatın Anıları 1*, İstanbul, 1999, ss. 372-373.

172 Oğuz Gökmen, *Bir Zamanlar Hariciye...*, s. 199.

“Washington’a ilk atandığımızda Büyükelçi Hüseyib Rağıp Baydur bekardı. Görev sırasında eşimden [önceki ve sonraki] üç isim de bekardı. Bunun protokol açısından denli sıkıntılar yarattığına da tanık olmuşumdur... Tüm deneyimsizliğime rağmen... her katıldığımız daveti bir ders gibi algıladım ve özellikle büyük devletlerin elçiliklerinde verilen davetlerdeki görgü-yü... belleğime kaydettim.”¹⁷³

Evli olmak bekarlığa göre bir avantajdı ancak bir diplomatın kiminle evli olduğu da önem taşıyordu. Çoğu durumda evli olmaktan ziyade evliliğin kiminle yapıldığı da dik-kate alınan bir unsurdur. Sıklıkla yurt dışında görevlendirildikleri için diplomatlar diğer meslek mensuplarına göre yabancılarla daha çok temas ediyor, bu da evlilik tercihlerine yansıyor. Diğer yandan, mahremiyetin çok önemli olduğu bir meslek olan diplomasi-de yabancılarla evlilik tepki çekebiliyordu. Kazım Karabekir 1914’te Avrupa başkentle-rine yaptığı seyahat sonrasında pek çok Osmanlı diplomatının yabancılarla evlendiğini görünce bunun ülkenin sırları için bir tehdit olacağını düşünmüştü.¹⁷⁴ 1960-80 dönemin-de bu evliliklerin sayısı daha da artmıştı. 1978 ve 79 yıllarında dışişleri bakanlığını yü-rüten Gündüz Ökçün bir gün yabancı kadınların yurt dışında Türkiye’yi temsil eder hale gelmesinden ciddi şekilde endişe ettiğini söylüyordu.¹⁷⁵ 1982’de Güneydoğu Asya ülke-lerine bir ziyaret gerçekleştiren dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren çok fazla sayıda Türk diplomatının yabancılarla evli olduğunu görünce rahatsızlığını dile getirmişti.¹⁷⁶ Evren, önce Cakarta Büyükelçisi Pulat Tacar’ın eşinin yabancı olduğunu öğrenip ardın-dan tanıştığı çoğu Türk diplomatının yabancılarla evli olduğunu görünce “Diplomatlarımız niye Türk hanımlarıyla evlenmiyor?” diye sormuştu.¹⁷⁷

173 Osman Öndeş, *Bin Renk, Bir Ömür: Sefire Emine Esenbel’in Anıları*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014, s. 66-67. Bütün bir Türk modernleşmesi için geçerli olduğu üzere cumhuriyet dönemi Türk diplomasisi için de kadının görünürlüğü işlevsel bir öneme sahipti. Türkiye Cumhuriyetinin ilk Vaşington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey Şikago Üniversitesi’nden Cedide Deha Hanım’ı yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin reformlarını modern, İngilizce konuşan bir kadın üzerinden tanıtmak amacıyla gezilerinde yanında götürüyordu. Diplomat eşlerinin oynadığı rol açısından en açık örnek ise Ahmet Muhtar Bey’in halefi Mehmet Münir Ertegün’ün eşi Hayrünissa Ertegün idi. 1934-1944 arasında Vaşington Büyükelçisi olan Ertegün ve eşi Hayrünissa Hanım, görev süreleri boyunca Başkan Franklin D. Roosevelt’in eşi Elenaor Roosevelt dahil olmak üzere Vaşington’un önemli figürleriyle ayrı ayrı toplantılar talep ediyorlardı. Çiftin lobi faaliyetleri o kadar etkileyiciydi ki belki de Amerikan tarihinin en güçlü “first lady”si olan Elenaor Roosevelt 10 Ocak 1935’teki bir buluşmada Ertegün çiftini bizzat ağırlamıştı. George Harris, “Cementing Turkish American Relations: The Ambassadorship of (Mehmet) Münir Ertegün (1934-1944)”, *Studies in Atatürk’s Turkey: The American Dimension*, eds., George S. Harris ve Nur Bilge Criss, Leiden, Brill, 2009, s. 182.-83. Diğer bir ifadeyle Türk Hariciyesinde kadınlar her dönemde ve her açıdan önemliydi.

174 Kazım Karabekir, *I. Cihan Harbine Niçin Girdik*, İstanbul, Emre Yayınları, 2000, s. 30-32.

175 Cemil Ünlütürk, *Kapat Kokmasını, Sus Duyulmasını, Ört Görünmesini: Monşerler, Hikaye-i Hariciye*. Ankara, İsim Yayınları, 2011, s. 75.

176 Cemil Ünlütürk, *Kapat Kokmasını...*, s. 75.

177 Cemil Ünlütürk, *Kapat Kokmasını...*, s. 128.

Bütün dönemler için düzenlenmiş bir mevzuat bulunmasa da Türk diplomatları ve subaylarının yabancılarla evlenmesi genel olarak teşvik edilmez. Bir makalesinde Iver Neumann da 1990'lı yıllara kadar bir yabancı ile evlenen Türk diplomatının meslekten ayrılmak zorunda olduğunu iddia etmişti.¹⁷⁸ Kural böyle olsa da çoğu durumda bu düzenleme aşıyordu. Bazı durumlarda yasak kaldırılıyor, bazı durumlarda da Türk diplomatları yasak geçerliken dahi bir tür “hülle” yoluyla yabancılarla evlenebiliyordu. Bir iddiaya göre 1970'li yıllarda Türk Hariciyesinde kırk üç hülle evlilik yapılmıştı.¹⁷⁹ Buna rağmen hülle evlilikler Türk diplomatlarının sessiz kalmayı tercih ettiği bir konuydu. Diplomat eşlerinin diploması mesleğindeki rolü ve işlevi üzerine ayrıntılı bir tahlili bulunan Oğuz Gökmen yabancılarla evlenmiş arkadaşlarını rencide etmemek adına bu konuda konuşmamayı tercih ettiğini belirtiyordu.¹⁸⁰ Meslek yaşamındaki anılarını sık ve ayrıntılı bir biçimde ele alan Türk diplomatlarının bu konuda tercih ettiği sessizlik, yabancılarla evliliğin Türk Hariciyesinde hassasiyet taşıyan bir mesele olarak görüldüğü şeklinde yorumlanmalıdır.

7. Sonra Ne Oldu? Yeni Bir Darbe, Yeni Bir Dönem

1960'ların ve 70'lerin hareketli ve belirli ölçüde etkin geçen yıllarının ardından, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte Dışişleri Bakanlığı'na bürokrasi içerisindeki herhangi bir birim olduğunu hatırlatan gelişmeler yaşandı. Darbeyi yapan kadronun atamış olduğu albay rütbesindeki bir irtibat subayının bakanlık için bir “kılık kıyafet yönetmeliği” öngörmesi kuruma bakış açısının sembolik bir örneğiydi.¹⁸¹ Diğer bütün bakanlıklarda atanmış en üst düzey bürokratin unvanı müsteşarken Dışişleri Bakanlığı'nda bu “genel sekreter” idi. Bütün kamu kurumları arasında eşitlik sağlanması adına 28 Şubat 1982'de bu unvan kaldırılarak Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığı unvanı ihdas edildi.¹⁸² Dışişleri müsteşarları günlük işleyişte orgeneral düzeyindeki askeri yetkililerle temas halindeyken protokoldeki yerleri tümgeneral ile korgeneral arasında bir düzeye indirilmişti.¹⁸³ Üstelik bu unvana sahip kişinin artık bir uluslararası konferansın düzenlenmesi fikri için dahi 1. Ordu Komutanı'ndan onay alması gerekebiliyordu.¹⁸⁴

178 Iver B. Neumann, *At Home with Diplomats: Inside a European Foreign Ministry*, Ithaca, Cornell University Press, 2012, s. 131.

179 Cemil Ünlütürk, *Kapat Kokmasını...*, s. 128. Hülle evlilikler basit bir mantığa dayanıyordu. Türk diplomatının ilişki yaşadığı yabancı uyruklu kişi güvenilir bulunan bir Türk vatandaşı ile evleniyordu. Evlilik üzerine bu kişi Türk vatandaşlığı için başvuruyordu. Artık Türk vatandaşı olan yabancı kişinin istediği Türk diplomatıyla evlenmesinin önünde bir engel kalmıyordu.

180 Oğuz Gökmen, *Bir Zamanlar Hariciye...*, s. 375.

181 Hasan Göğüş, *Zor Başkentlerde Diplomasi: Bir Büyükelçinin Kırk İki Yıllık Anıları*, İstanbul, Doğan Kitap, 2020, s. 27.

182 “Oktay Cankardeş”, *Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1982)*, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1983.

183 Hasan Göğüş, *Zor Başkentlerde...*, s. 53.

184 Taner Baytok, *Dış Politikada...*, s. 246.

Dış temsilciliklerde görev yapan Türk diplomatları için de 12 Eylül sonrası dönemin kendine özgü zorlukları bulunuyordu. Başta insan hakları ihlalleri olmak üzere darbe ile gelen bir yönetimin diplomatı olmak ve uluslararası platformlarda ülkelerinin konumunu korumak gibi bir meydan okumayla yüzleşiyorlardı.¹⁸⁵ 27 Mayıs'ın bakanlık içerisindeki etkisini yitirmesinden yıllar sonra bir kez daha asker kökenli büyükelçiler atanmaya başlamış ve bu atamalar ev sahibi ülkelerin tepkisini çekmişti.¹⁸⁶

Karar alma süreçlerinde de Dışışleri Bakanlığı'nın önceki yirmi yıla oranla ağırlığının azaldığını ortaya koyan gelişmeler mevcuttu. Kıbrıs Barış Harekatı'nın ardından Yunanistan NATO'nun askeri kanadından ayrılmış, daha sonra ise yeniden katılım için girişimlerde bulunmuştu. Bu sürecin önündeki Türkiye engeli ise 12 Eylül 1980 askeri darbesinin lideri Kenan Evren'in kararı ile kalkmış oldu. Karar, Dışışleri bürokrasisinin rızası dışında alınmıştı ve Türk diplomatları bununla ilgili tarihe not düşmek adına konuyla ilgili dosyaya "kararın radyodan öğrenildiği" bilgisini işlemişlerdi.¹⁸⁷

1980'li yıllarla birlikte Türkiye siyasetinde askeri ya da sivil "güçlü liderler" dönemi yeniden başlamış, bunun sonucunda Türk Hariciyesinin hem idari hem diplomatik konularda manevra alanı daralmıştı. Benzer bir durum atamalar da dahil olmak üzere Bakanlık içi işleyişe de yansiyordu. Askeri bürokrasinin siyasetteki hakimiyeti dışışleri bürokrasisinde de karşılığını bulmuş, daha önce siyasilere yakınlık bir kariyer kapısı olabiliyorken yeni yönetimle birlikte bunun yerini bir kez daha "askelere yakınlık" almıştı.¹⁸⁸

Sonuç Yerine

Türk Hariciyesi için 1960-1980 dönemi bir askeri darbeye başladı ve yine bir askeri darbeye sona erdi. Arada geçen yirmi yıllık süre içerisinde ise Dışışleri Bakanlığı bir yandan daha önce muhatap olmadığı türden meydan okumalarla karşılaşırken diğer yandan da dış politika karar alma süreçlerinde önceki dönemlere kıyasla daha büyük bir manevra alanına sahip oldu. Zira cumhuriyetin kuruluşundan itibaren siyasi ya da bürokratik düzeyde güçlü figürler Türk Dışışlerinde hem idari hem de diplomatik açıdan etkili olmuştu. 1960'lı ve 70'li yılların daha dinamik siyasi atmosferinde Türk Hariciyesi yeni gelişmeler karşısında kendisine özgü stratejiler üretme ve bunu belirli ölçüde siyasi iktidarlara kabul ettirme imkanını buldu.

185 Bilge Cankorel, *Bir Dönem...*, s. 51.

186 Ekrem Güvendiren, *Hayat Yollarında...*, s. 179.

187 Hasan Göğüş, *Zor Başkentlerde...*, s. 28.

188 Daver Darende, *Diplomatın...*, s. 105.

1960-1980 döneminde Dışişleri Bakanlığı kendisinden önceki dönemde ya da sonraki yıllarda hiç olmadığı kadar fazla sayıda diplomat kökenli dışişleri bakanı çıkardı. Bu durumun dışişleri bürokrasisinin dış politika karar alım süreçlerinde nüfuzunun artmasına kuşkusuz etkisi olmuştur. Öte yandan meslekten diplomat bakan atama yönelimi daha ziyade bu yıllarda geçiş dönemi hükümetlerinin sayısının fazla olmasıyla ilgiliydi. Serbest seçimlerin ardından güçlü siyasi liderler tarafından kurulan hükümetlerde neredeyse istisnasız biçimde “güvenilir” siyasetçiler dışişleri bakanı olarak atandı.

1960-80 dönemi Türk Dışişleri bürokrasisi, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin dışişleri bakanlıklarının hemen hemen bütün özelliklerini taşıyordu. Bakanlık mensuplarının büyük çoğunluğu aynı okullardan mezundu. Yine de bakanlığa kabul edilme imkanları toplumun geniş kesimlerine her zamankinden daha fazla açıktı. Türk diplomatlarının büyük çoğunluğu batı ittifakına sıkı sıkıya bağlı olsa da bir grup bakanlık mesubu Türkiye'nin o dönemde yeni ortaya çıkan Üçüncü Dünya ülkeleriyle iş birliği geliştirmesini önerebilmişti. Dönemin çoğu dışişleri bürokrasisi gibi Türk Hariciyesi de yetkilerini diğer kurumlarla paylaşmak durumunda kalmıştı.

Türk Dışişleri kamuoyunun kimi kesimlerinin eleştirilerine muhatap olan bir kurumdu. Temel eleştiri ise Türk diplomatlarının zamanın gelişmelerine uygun bir yanıt vermediği ve Türk halkının çıkarlarını korumakta yetersiz kaldığı yönündeydi. Aslında bu noktada da Türk Hariciyesi dünyadaki örneklerle benzer eleştirilerle karşı karşıya kalıyordu. Bu açıdan bakıldığında Dışişleri Bakanlığı da Avrupalı ve Amerikalı muadillerine benzer özellikler taşıyan bir kurumdu. Eleştirenler ise atfettikleri niteliklerin sadece Türk Hariciyesi ile sınırlı olduğunu düşünüyordu. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin muadili ülkelerin dışişleri bürokrasilerine oranla çok daha düşük bütçe ve lojistik imkanlarıyla faaliyet gösteriyordu. Buna rağmen, yaşanan krizlere görece başarılı yanıtlar üreten politika ve uygulamalar geliştirildiğini söylemek abartılı olmayacaktır.

Dışişleri Bakanlığı –daha önceki dönemlerde de görüldüğü üzere– ideolojik farklılıklardan ve iç siyaset rüzgarlarından etkilenen bir kurumdu. Bakanlık mensuplarının sıkça iddia ettiği gibi iç siyasetin etkilerine karşı tümüyle bağımsızlığı yoktu. Darbe yönetimlerinin etkisinin en hissedilir olduğu dönemlerde askeri bürokrasiyle kurulan yakın ilişkiler bir Türk diplomatının kariyeri için avantaj teşkil edebiliyordu. Benzer şekilde Türkiye'nin dış politikasına alternatif bir yön vermek isteyen bir dışişleri bakanı atandığında, ona yakın dünya görüşüne sahip diplomatlar bakanlık içerisinde öne çıkabiliyordu. İstihdam süreçlerinde belirli standartlar çerçevesinde hareket edilse de kurum içi atamalarda kişisel ilişkilerin rol oynayabildiği örneklere rastlanıyordu.

Bununla birlikte, bu örneklerin 1960-1980 dönemi açısından ayırt edici olduğunu söylemek zordur.

Öte yandan dünyada o dönem etkisini gösteren pek çok küresel gelişme de Türk Hariciyesinde kurumsal, Türk diplomatlarında ise bireysel olarak karşılığını buluyordu. Bütün bunların ışığında Türk dışışleri bürokrasisinin dünya örnekleriyle kıyaslandığında, sıkça eleştirildiği üzere hantal ya da ilkel bir kurum olmadığını söylemek mümkündür. Örneğin Brezilya gibi bölgesinde etkili bir ülkenin dışışleri bakanlığı diplomatlarını eğitmek üzere bir akademiye 1990'lı yıllarda açabilmişken, Türkiye'nin Diploması Akademisi 1960'ların sonunda faaliyete geçmişti.¹⁸⁹ Yine bu çalışmada gösterildiği üzere kadın diplomatların temsili konusunda da Türk Hariciyesi 1960'lı yıllardan başlayarak dünyadaki trendlerle benzeri bir seyir izlemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri¹⁹⁰

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. TC Dışışleri Bakanlığı Yayınları¹⁹¹

Dışışleri Bakanlığı

Dışışleri Belleteni

Dışışleri Tarihçesi

189 Richard Langhorne, "Current Developments in Diplomacy: Who are the Diplomats Now?", *Diplomacy & Statecraft*, C. 8, S. 2, 1997, s. 7.

190 Kullanılan belgelerin ayrıntılı künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir

191 Kullanılan belgelerin ayrıntılı künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir

T.C Dışışleri Bakanlığı“New International Economic Order: Sum of the Four Years”, Ankara, TC Dışışleri Bakanlığı, 1977.

T.C Dışışleri Bakanlığı Özel Çalışma Grubu Raporu, *Yeni Ekonomik Düzen ve Türkiye: Gelişmiş Ülkeler ve Gelişme Yolundaki Ülkeler Arasındaki Uluslararası Müzakere Süreci*, Ankara, TC Dışışleri Bakanlığı, 1977.

Resmi Gazete ve Zabıtlar¹⁹²

TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı
T.C Resmi Gazete

3. Süreli Yayınlar¹⁹³

Cumhuriyet
Hürriyet
Milliyet

4. Mülakatlar

Bilhan, Murat: *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, 2 Şubat 2016.
Eralp, Yalım: *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 15 Ocak 2017.
İskit, Temel: *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 16 Mart 2016.
Lütem, Ömer Engin: *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 20 Ocak 2017.

5. Araştırma Eserler

Afra, Haluk: *Hariciyeciler Dedikoduyu Sever*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1999.
Altuğ, Ömer: *Hatırmada Kalanlar: Bir Diplomatın Ege'den Baltıklar'a Uzanan Öyküsü*, Ankara, Boyut, 2014.
Ayda, Adile: *Bir Demet Edebiyat*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005.
Bülent Aras, “Reform and Capacity Building in the Turkish Foreign Ministry: Bridging the Gap between Ideas and Institutions”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 17, S. 3, 2015, s. 69-85.

¹⁹² Kullanılan belgelerin ayrıntılı küneleri dipnotlarda gösterilmiştir

¹⁹³ Faydalanılan süreli yayınların ayrıntılı küneleri dipnotlarda belirtilmiştir.

- Balcı, Ali: *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2021
- Barutçu, Ecmel: *Hariciye Koridoru*, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.
- Baytok, Taner: *Dış Politikada Bir Nefes: Anılar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.
- Başkut, Yaman: *Aferin İyiydin: Bir Diplomatın Anıları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.
- Berridge, George. *Diplomacy: Theory and Practice*, London, Palgrave-Macmillan, 2010.
- Budak, Mustafa: “Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivinin Önemi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, s. 207-232.
- Cankorel, Bilge: *Bir Dönem Biterken*, İstanbul, Kırmızı Kedi, 2014.
- Clark, Eric: *Corps Diplomatique*, London, Allen Lane, 1973.
- Çağlayangil, İhsan Sabri: *Anularım*, İstanbul, Güneş Yayınları, 1990.
- Çalışlar, İzedin: Ed., *Ekselans: Coşkun Kırca*, İstanbul, Galatasaray Eğitim Vakfı, 2009.
- Darende, Daver: *Diplomatın Not Defteri*, İstanbul, Arkadaş, 2008.
- Davis Cross, Mat’a Keapuolani: “A European Epistemic Community of Diplomats”, *The Diplomatic Corps as an Institution of International Society*, Ed. By Paul Sharp, Geoffrey Wiseman, London, Palgrave Macmillan, 2007, s. 221-245.
- Davis Cross, Mat’a Keapuolani: “Rethinking Epistemic Communities Twenty Years Later”, *Review of International Studies*, C. 39, S. 1, 2013, s. 137-160.
- Demir, Ali Faik: Ed., *Türk Dış Politikasında Liderler*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007.
- Dikerdem, Mahmut: *Hariciye Çarkı: Anılar*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989.
- Dinç, Nihat: *Gönüllü Diplomat*, İstanbul, İthaki Yayınları, 1998.
- Eayrs, James. *Diplomacy and Its Discontents*, Toronto, University of Toronto Press, 1971.
- Enloe, Cynthia: *Bananas, Beaches and Military Bases: Making Feminist Sense of International Relations*, Los Angeles, University of California Press, 2014.
- Eralp, Yalım: *Perdeyi Aralarken: Bir Monşerin Hatıratı*, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
- Erkin, Behiç: *Hatırat (1876-1958)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2010.
- Ertüzün, Nejat: “Ermeni Sorunu ile İlgili Çalışmalar”, *Dış Politikamızın Perde Arkası: 23 Büyükelçinin Olaylara Bakışı*, ed. Turhan Fırat, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005.
- Girgin, Kemal: *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Hariciye Tarihimiz: Teşkilat ve Protokol*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1995.
- Gökmen, Oğuz: *Bir Zamanlar Hariciye: Eski Bir Diplomatın Anıları I*, İstanbul, 1999.
- Gökmen, Oğuz: *Diplomasi: Diplomaside 40 Yıl, 11 Ay, 17 Gün*, İstanbul, Yamaç Ofset, 2006.
- Göğüş, Hasan: *Zor Başkentlerde Diplomasi: Bir Büyükelçinin Kırk İki Yıllık Anıları*, İstanbul, Doğan Kitap, 2020.

- Göze, Ergun: “Diplomasimizin Müesseseleri,” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 1980, s. 167-183.
- Güldemir, Ufuk: *Tektaş-Malatya*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992.
- Gülen, Alaeddin: *Bellekte Kalanlar*, İstanbul, 1998.
- Günver, Semih “Dışişleri Meslek Memurluğu”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 739-745.
- Günver, Semih: *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Gürün, Kamuran: *Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1995.
- Güvendiren, Ekrem. *Hayat Yollarında: Londra'dan Prag'a, Washington'dan Tel-Aviv'e Uzanan Diplomatik Yolculuk*, İstanbul, Som Kitap, 2013.
- Harris, George: *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, İstanbul, ISIS Press, 2010.
- Harris, George: “Cementing Turkish American Relations: The Ambassadorship of (Mehmet) Münir Ertegün (1934-1944)”, *Studies in Atatürk's Turkey: The American Dimension*, Ed. By George S. Harris, Nur Bilge Criss, Leiden, Brill, 2009, s. 177-196.
- Hendry, Annabel: “From Parallel to Dual Careers: Diplomatic Spouses in the European Context,” *Modern Diplomacy*, ed., Jovan Kurbalija, (Çevrimiçi), <https://www.diplomacy.edu/resources/general/parallel-dual-careers-diplomatic-spouses>, 8 Mayıs 2016.
- İnanç, Gül: *Büyükelçiler Anlatıyor: Türk Diplomasisinde Kıbrıs (1970-1991)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- İskit, Temel: *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kabaklı, Ahmet: *Bürokrasi ve Biz*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1976.
- Karabekir, Kazım: I. *Cihan Harbine Niçin* Girdik, İstanbul, Emre Yayınları, 2000.
- Karadağ, Raif : *Türk Hariciyesinin Çetin Sınavı Kıbrıs*, İstanbul, Emre Yayınları, 2004.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Zoraki Diplomat*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Kennan, George F.: “Diplomacy without Diplomats?” *Foreign Affairs*, C. 76, S. 5, 1997, s. 198-212.
- Kesgin, Gökçen: “Bülent Ecevit”, *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed., Ali Faik Demir, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 241-342.
- Keskin, Yıldırım: *Zaman Akarken: Edebiyat ve Diplomasi Anıları*, İstanbul: Dünya Kitap, 2005.
- Kuneralp, Sinan: *Son Dönem Osmanlı Devlet Ricalı, 1839-1922: Prosopografik Rehber*, İstanbul, İsis, 1999.

- Kuneralp, Sinan: “The Ministry of Foreign Affairs”, *The Times Survey of Foreign Ministries*, Ed. By Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 493-512.
- Kuneralp, Zeki: *Sadece Diplomat: Anılar-Belgeler*, İstanbul, İSİS, 1999.
- Kürkçüoğlu, Ömer: “Gündüz Ökçün’ün Öğrettikleri ve Düşündürdükleri,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* C. 1, S. 1, 1992, s. 5-7.
- Langhorne, Richard: “Current Developments in Diplomacy: Who are the Diplomats Now?”, *Diplomacy & Statecraft*, C. 8, S. 2, 1997, s. 1-15.
- Leguey-Feilleux, Jean Robert: *The Dynamics of Diplomacy*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2009.
- Melek, Faik: *Hepsi Geldi Geçti: Dışişlerinde 43 Yıl*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994.
- Neumann, Iver B.: *At Home with Diplomats: Inside a European Foreign Ministry*, Ithaca, Cornell University Press, 2012.
- Neumann, Iver B.: “The Body of the Diplomat”, *European Journal of International Relations*, C. 14 S. 4, 2008, s. 671-695.
- Öndeş, Osman: *Bin Renk, Bir Ömür: Sefire Emine Esenbel’in Anıları*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014.
- Özcan, Gencer: “Altmışlı Yıllarda Dış Politika”, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, ed., Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 17-56.
- Özdemir, Kürşat: *Bir Dışişleri Bakanı Olarak İlter Türkmen (1980-1983)*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Rana, Kishan S.: *The Contemporary Embassy: The Paths to Diplomatic Excellence*, New York, Palgrave Macmillan, 2013.
- Rumelili, Bahar, Rahime Süleymanoğlu-Kurum: “Women and Gender in Turkish Diplomacy: Historical Legacies and Current Patterns”, *Gendering Diplomacy and International Negotiation*, Ed. ByKarrin Aggestam, Anne. E. Towns, Cham, Palgrave-Macmillan, s. 91.
- Sav, Ergun: *Diplomaturka: Bir Diplomat-Yazarın Anıları*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2000.
- Sert, Hüseyin: “Bir Raporun Hikayesi: Bakanlık İçi Bir İtiraz Olarak Üçüncü Dünyacılık”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 75, S. 1, s. 97-125.
- Sert, Hüseyin: *Memory of an Institution: The Turkish Ministry of Foreign Affairs and Turkish Diplomats in the 1960-1980 Period*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.
- Sofer, Sasson: “The Diplomat as a Stranger”, *Diplomacy & Statecraft*, C. 8, S. 3, 1997, s. 179-186.

- Suda Güler, Zeynep: *Mahmut Dikerdem Eserler: Salon Verir Sokak Alırız*, İstanbul, Yazılama, 2013.
- Steiner, Zara: “Foreign Ministries: Old and New”, *International Journal*, C. 37, S. 3, 1982, s. 349-377.
- Şimşir, Bilal: *Ermeni Meselesi: 1774-2005*, Ankara, Bilgi Yayınları, 2013.
- Uzgel, İlhan: “TDP’nin Uygulanması”, *Türk Dış Politikası I: 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 54-93.
- Ünlütürk, Cemil: *Kapat Kokmasını, Sus Duyulmasını, Ört Görünmesini: Monşerler, Hikaye-i Hariciye*. Ankara, İsim Yayınları, 2011.
- Tuncer, Hüner: *Bir Kadın Diplomatin Anıları: Meksika’dan Milano’ya Norveç’ten Güney Afrika’ya*, İstanbul, Logos Yayınları, 2007.
- Tuncer, Nil: “Süleyman Demirel”, *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed., Ali Faik Demir, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 141-242.
- Tülümen, Turgut: *İki Mülkiyeli*, Ankara, Kavaklıdere Kültür Yayınları, 2003.
- Wels, C.B.: “Netherlands: The Foreign Policy Institutions in the Dutch Republic and the Kingdom of the Netherlands 1579 to 1980”, *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, ed. Zara Steiner, London: Times Books, 1982, s. 363-390.
- Yavuzalp, Ercüment: *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.
- Yılmaz, Eylem, Pınar Bilgin: “Constructing Turkey’s ‘Western’ Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft”, *International Journal*, C. 61, S. 1, 2005-2006, s. 39-59.

